

Hubert Chudzio

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Konrad Meus

Instytut Historii i Archiwistyki

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Na drodze stromej oraz śliskiej... i ku wolności¹. Wojenne losy Józefa Kowalskiego z Ryczowa i Jana Folgi z Bachowic

Historia Polski dowodzi, że nie mamy na zawsze danej wolności. Od schyłku XVIII w. przez niemal dwa stulecia Polacy musieli wielokrotnie podnosić oręż, aby móc samostanowić o sobie i żyć w kraju niepodległym. Nierzadko była to walka nie tylko o odzyskanie lub utrzymanie państwowości polskiej, ale także o przetrwanie ducha narodowego, jak choćby w XIX w., gdy próbowano wynarodowić Polaków – najpierw w zaborze austriackim, a później w rosyjskim i pruskim. Mieszkańcy ziemi spytkowickiej w ostatnich dwóch wiekach wnieśli ogromny wkład w walkę o odzyskanie, a później utrzymanie niepodległości Polski. W tym miejscu należy wspomnieć m.in. pochowanego na cmentarzu parafialnym w Spytkowicach powstańca listopadowego i styczniowego Kajetana Wolskiego, którego życiorys mógłby stanowić fabułę filmu przygodowego². W gronie insurgentów styczniowych pochodzących ze Spytkowic wymienia się również niejakiego Herzoga – flisaka, który wykorzystując swoje umiejętności zawodowe, przemycił z Galicji do Królestwa Polskiego broń przeznaczoną dla powstańczych oddziałów³. Katalog „Ludzi Niepodległości” związanych ze Spytkowicami i sąsiednimi miejscowościami rozrósł się w latach Wielkiej Wojny i wojen z lat

¹ Tytuł niniejszego artykułu nawiązuje do wspomnień spisanych po drugiej wojnie światowej przez Jana Jakóbcę zatytułowanych: *Na drodze stromej i śliskiej i ku wyżynom. Autobiografia socjologiczna*. Pochodzący ze Słotwiny Jan Jakóbiec ukończył gimnazjum humanistyczne w Wadowicach. W latach okupacji niemieckiej był Delegatem Rządu na Okręg Krakowski. Zob. J. Jakóbiec, *Na drodze stromej i śliskiej. Autobiografia socjologiczna*, red. nauk., słowo wstępne, przypisy G. Ostasz, Kraków 2005. Oryginał wspomnień znajduje się w Dziale Rękopisów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zob. J. Jakóbiec, *Na drodze stromej i śliskiej i ku wyżynom. Autobiografia socjologiczna* (maszynopis), sygn. 12478 II.

² E. Kolinko, Wstęp, w: *Helena z Wolskich Krukowiecka. Dziennik 1831-1833*, z rękopisu odczytała, skomentowała i wstępem poprzedziła E. Kolinko, Warszawa 2014, s. 57-68.

³ P. Wywiół, *Bracia Herzogowie: z Wadowic ku Niepodległości*, w: „Idziemy w bój życia”. *Spółeczność wadowickiego Gimnazjum w drodze do Niepodległości*, red. K. Meus, Wadowice 2018, s. 111.

1918-1921. Mowa tutaj przede wszystkim o legionistach polskich i żołnierzach „wadowickiego” 12 pułku piechoty, toczących boje z Ukraińcami oraz bolszewikami (w mniejszym stopniu z Czechami w walkach o Zaolzie)⁴. Niektórzy z nich swoją drogę do Legionów i późniejszego Wojska Polskiego rozpoczęli przed pierwszą wojną światową, wstępując w szeregi członków Związku Strzeleckiego działającego w Bachowicach, Ryczowie oraz Spytkowicach⁵. Wśród występujących w literaturze i dokumentach nazwisk należy przypomnieć osobę urodzonego w Spytkowicach Stanisława Herzoga, wnuka wspomnianego wcześniej powstańca styczniowego. Stanisław Herzog wraz z wybuchem Wielkiej Wojny znalazł się w Legionach Polskich. Służył w 7 kompanii 3 pułku grupy taktycznej dowodzonej przez gen. Karola Durskę-Trzaskiego, z której później uformowała się legendarna II Brygada. Herzog zginął w pamiętnej bitwie pod Mołotkowem w rejonie Pokucia (koło Nadwórnej) w końcu października 1914 r. w walce z przeważającymi siłami wroga. Po bitwie nie odnaleziono jego ciała, gdyż zostało zabrane przez Rosjan i pochowane w jednej ze zbiorowych mogił zlokalizowanych na Pokuciu⁶. Z Bachowicami z kolei związany był Tadeusz Chałgasiewicz, inny zasłużony w bojach żołnierz I Brygady Legionów Polskich, który zresztą już w 1913 r. nad Bachówką podjął się trudów założenia struktur Związku Strzeleckiego.

Długą listę osób pochodzących z terenów obecnej gminy Spytkowice, a zasłużonych dla niepodległości Polski, uzupełniają żołnierze walczący na frontach drugiej wojny światowej. Przypomnijmy tutaj m.in. nazwiska żołnierzy 2 Korpusu Polskiego – Antoniego Suślika i Antoniego Kozła, oraz służącego w legendarnej Dywizji Generała Maczka – Jan Szarka z Bachowic⁷. Do panteonu „Ludzi Wolności” ziemi spytkowickiej – bez cienia wątpliwości – zaliczamy bohaterów, których losy stanowiły pretekst do powstania niniejszego artykułu. Mowa tutaj o Józefie Kowalskim z Ryczowa oraz Janie Foldze z Bachowic.

Józef Kowalski urodził się we wsi Ryczów 3 stycznia 1900 r. Był dzieckiem Wojciecha Kowalskiego oraz Julii z domu Szwed. Jako sześciolatek chłopiec rozpoczął edukację w szkole powszechnej w Ryczowie, którą ukończył w 1912 r.⁸ Konieczność pracy na roli, ale też pierwsza wojna światowa unie-

⁴ Wśród legionistów polskich pochodzących z terenu gminy Spytkowice znaleźli się m.in. Ludwik Sypuła (ur. w Bachowicach 25 sierpnia 1896 r.), Antoni Kurdziel (ur. w Bachowicach 16 stycznia 1895 r.), Wojciech Stańczyk (ur. w Bachowicach 12 stycznia 1893 r.) oraz Piotr Maślana (ur. w Ryczowie w 1887 r.). Zob. <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/>, [dostęp: 12.12.2021].

⁵ Por. W. Wichman, *Związek Strzelecki na Zatorszczyźnie (1913-1914)*, seria: „Książnica Zatorska”, t. I, wprowadzenie, oprac. nauk. i red. K. Meus, Kraków–Zator 2021, s. 103-104.

⁶ J. Herzog, *Krzyż Niepodległości. Wspomnienia ze służby w Legionach*, Kraków 2001, s. 47-48; P. Wywiół, *Bracia Herzogowie. Żołnierze Niepodległości*, Kraków 2018, s. 16; idem, *Bracia Herzogowie: z Wadowic ku Niepodległości...*, op. cit., s. 114.

⁷ Zob. <http://www.polishwargraves.nl/bred/0340.htm>, [dostęp: 15.12.2021].

⁸ W zeszycie ewidencyjnym Józefa Kowalskiego sporządzonym przez Komendę Uzupełnień Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie widnieje data 1913 jako moment ukończenia szkoły powszechnej w Ryczowie. Zob. Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskie-

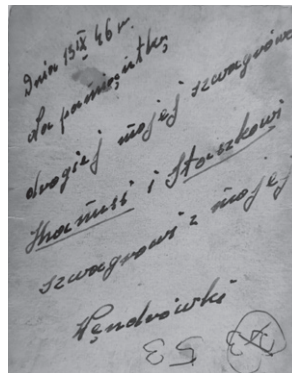
Fotografia Józefa
Kowalskiego
(lata 70. XX w.)

Źródło: Archiwum prywatne
Agnieszki Czerwińskiej

Fotografia przedstawiająca Jana Folgę tuż po przybyciu
z Włoch do Wielkiej Brytanii 13 września 1946 r.
Na awersie własnoręczna dedykacja Jana Folgi
dla szwagierki Hanny i szwagra Stanisława

Źródło: Archiwum prywatne Władysławy Bobik

możliwiły dalszą edukację nastoletniemu Józefowi. W 1920 r. po raz pierwszy stanął w obronie ojczyzny. Wówczas jako dwudziestoletni mężczyzna został wcielony do Wojska Polskiego w związku z trwającą wojną polsko-bolszewicką. W maju 1920 r., a więc zaledwie trzy miesiące przed pamiętną bitwą warszawską, złożył przysięgę wojskową⁹. Wtedy też został przydzielony do 5 batalionu telegraficznego (łąčności) stacjonującego w Krakowie¹⁰, gdzie pełnił służbę telegrafisty¹¹. Na froncie przebywał do 1921 r. W latach 1922-1925 nadal był związany z wojskiem. Mundur żołnierza zdjął w 1925 r. Po opuszczeniu szeregów armii powrócił do rodzinnego Ryczowa. Zajął się prowadzeniem gospodarstwa rolniczego¹². W niedługim czasie po powrocie z domu wszedł w związek małżeński z młodszą o dwa lata Anną Szwed. Do wybuchu drugiej wojny światowej z małżeństwa tego urodziło się siedmioro

go w Warszawie-Rembertowie (dalej: CAW), Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (dalej: Kolekcja akt żołnierzy polskich...), sygn. II.53.27467: Józef Kowalski, ur. 1900, s. 3; por. CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.554.10809, k. 3.

⁹ CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich..., sygn. II.53.27467: Józef Kowalski, ur. 1900, s. 18.

¹⁰ Do drugiej wojny światowej rekruci z powiatu wadowickiego stanowili zaplecze osobowe nie tylko dla popularnego 12 pułku piechoty (od 1924 r. noszącego nazwę Ziemi Wadowickiej), ale też m.in. dla wspomnianego 5 batalionu telegraficznego w Krakowie (gdzie przydzielono Józefa Kowalskiego) oraz Krakowskiej Brygady Kawalerii (dowodzona przez drugą wojną przez mieszkającego w Ryczowie gen. Zygmunta Piaseckiego), czy też stacjonującego w Oświęcimiu 73 pułku piechoty 23 Górnośląskiej Dywizji Piechoty, do której podczas mobilizacji w sierpniu 1939 r. wcielono Jana Folgę. Więcej na temat systemu mobilizacyjnego obowiązującego na terenie powiatu wadowickiego w latach II RP pisze Michał Siwiec-Cielebon. Zob. M. Siwiec-Cielebon, *Garnizon Wadowice oraz społeczeństwo Ziemi wadowickiej w systemie mobilizacyjnym sił zbrojnych II RP – wybrane zagadnienia i problemy badawcze*, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny” 2015, nr 18, s. 85-127 (szczególnie istotne na s. 114-117).

¹¹ CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.554.10809, k. 3.

¹² CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich..., sygn. II.53.27467, s. 3.

dzieci: trzech synów (Józef – ur. 1925, Albin – ur. 1934 i Jan – ur. 1936) oraz cztery córki (Stanisława – ur. 1928, Henryka – ur. 1930, Władysława – ur. 1932 i Albina – ur. 1934)¹³.

Drugi z bohaterów niniejszego artykułu – Jan Folga przyszedł na świat jako dziecko Piotra Folgi oraz Marii z domu Kurdziel, w Bachowicach 10 września 1911 r. Rodzina Folgów początkowo utrzymywała się wyłącznie ze skromnych dochodów uzyskiwanych z uprawy roli. Najpewniej właśnie trudna kondycja finansowa i wszechobecny wówczas głód ziemi zmusiły Piotra Folgę – ojca Jana, do opuszczenia domowych pieleszy i udania się na emigrację w celach zarobkowych. Przez Niemcy i Belgię wyjechał do Stanów Zjednoczonych Ameryki, które – obok Kanady – w tamtym okresie były dla mieszkańców Bachowic i Spytkowic najpopularniejszym kierunkiem emigracyjnym¹⁴. Początkowo Piotr wspierał finansowo rodzinę, z czasem jednak pomoc materialna przesyłana zza Oceanu zaczęła ustawać. Sytuacja bytowa Marii oraz rodziny stawała się coraz trudniejsza. Z pomocą przyszedł powszechnie lubiany i szanowany bachowiczanin ks. Franciszek Gołba, który jako duszpasterz i aktywista-społecznik od wielu lat wydatnie wspierał mieszkańców Bachowic. Jak wynika z relacji rodzinnych, to właśnie pomoc okazana przez Gołbę umożliwiła *de facto* niepełnej rodzinie Folgów przetrwanie najtrudniejszych momentów. Jan pozbawiony opieki ojcowskiej musiał dojrzeć szybciej od swoich rówieśników. W 1925 r., po ukończeniu siedmiu klas szkoły podstawowej w Bachowicach¹⁵, jako czternastoletni chłopiec zajął się uprawą roli, aby wyżywić siebie i najbliższych¹⁶. Nie było mowy o dalszej edukacji szkolnej, choćby w nieodległych Wadowicach, gdzie w szkole przemysłowej oraz w miejscowym gimnazjum (później liceum) kształciła się spora rzesza rówieśników Jana. Kolejne pięć lat spędził na praktycznej nauce gospodarzenia. W wieku 19 lat, w 1930 r., został wcielony do wojska. Służbę w Wojsku Polskim rozpoczął 29 października¹⁷. Przydzielono go do – mającego bogate tradycje militarne sięgające jeszcze XVIII w. – 8 Pułku Ułanów Księcia

¹³ Ibidem. CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.554.10809, k. 2.

¹⁴ Według informacji znajdujących się w internetowych zasobach Ellis Island National Museum of Immigration, udostępnianych przez The Statue of Liberty – Ellis Island Foundation, Piotr Folga wielokrotnie pokonywał Ocean Atlantycki, podróżując pomiędzy domem rodzinnym a USA. Osiedlił się w Ameryce najpewniej już na początku XX w. Posiadał on status *nonimmigrant alien*, a więc osoby, która nie posiada amerykańskiego obywatelstwa, ale rezyduje w Stanach Zjednoczonych. Przypuszczalnie, jako osoba dojrzała i mająca doświadczenie, organizował wyjazdy do Ameryki swoim krajanom. Z lektury karty pokładowej transatlantyku SS Vaterland, kursującego pomiędzy belgijską Antwerpią a Nowym Jorkiem, dowiadujemy się, że Piotr Folga mieszkał w Chicago u niejakiego Józefa Wójtowicza. Następnie przeniósł się do miasta Niagara Falls. Zob. <https://heritage.statueofliberty.org/passenger-details/czoXmJoiMTAxMjgzMD-cwMDk0Ijs=/czo5OiJwYXNzZW5nZXIiOw==#passengerListAnchor>, [dostęp: 28.09.2021].

¹⁵ CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.668.12261, k. 5.

¹⁶ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: Archiwum IPMS), sygn. A.XI.54/6: Ewidencja szeregowych 7 Pułku Ułanów Lubelskich (założona dn. 19.01.1945), brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

¹⁷ Ibidem.

Józefa Poniatowskiego w Krakowie¹⁸. Zwolnienie Jana Folgi z armii, po odbyciu dwuletniej służby, nastąpiło 16 września 1932 r. W kawalerii dosłużył się stopnia starszego ułana, co było odpowiednikiem starszego szeregowego w piechocie¹⁹. Warto zasygnalizować, że służba w kawalerii Wojska Polskiego w latach 1930-1932 nie pozostała bez wpływu na późniejsze losy wojenne Folgi, który już jako żołnierz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie otrzymał przydział do 12 Pułku Ułanów Podolskich i 7 Pułku Ułanów Lubelskich, o czym jeszcze będzie mowa na kolejnych kartach niniejszej publikacji.

Po powrocie z wojska do rodzinnej wsi Jan Folga zajął się gospodarstwem rolnym. Jednocześnie podjął decyzję o założeniu rodziny. Poślubił młodszą o osiem lat mieszkankę Bachowic – Stanisławę Warzechę (ur. 16 listopada 1919 r.). Małżeństwo zostało zawarte 16 lutego 1938 r. w Bachowicach. Jeszcze przed drugą wojną światową z tego związku urodziła się córka Anna²⁰. Folga nie cieszył się długo szczęściem rodzinnym. W sierpniu kolejnego roku musiał ponownie założyć wojskowy mundur.

Kampania wojenna roku 1939 i droga do „domu niewoli”

Wspomniane umiejętności i kompetencje radiotelegraficzne zdobyte przez Józefa Kowalskiego podczas wojny z bolszewikami posłużyły mu w trakcie drugiej wojny światowej. W sierpniu 1939 r., w ramach powszechnej mobilizacji, Kowalski został wcielony do 5 Batalionu Telegraficznego 2 Pułku Armii „Kraków”, gdzie przydzielono mu stanowisko radiotelegrafisty. Czynną służbą wojskową rozpoczął pamiętnego 1 września 1939 r.²¹ W pierwszych dniach kampanii wrześniowej jego batalion uczestniczył w odwróceniu na linię rzek Nida oraz Dunajec. Żołnierze batalionu ewakuowali się stopniowo na wschód, aby 12 września stanąć w Zamościu. 18 września podczas pobytu w okolicach Tomaszowa Lubelskiego do dowództwa batalionu dotarła informacja o wkroczeniu wojsk sowieckich w granice II RP. Dowódca łączności Armii „Kraków” Ignacy Junosza-Drewnowski – pod komendą którego znajdował się Józef Kowalski – tamten dzień w swoich wspomnieniach opisał w następujący sposób: „Rano wiadomość o wkroczeniu wojsk sowieckich na teren Polski i opuszczeniu granic

¹⁸ Szerzej na temat losów 8 Pułku Ułanów księcia Józefa Poniatowskiego piszą: T. Śmigielski, *Zarys historii wojennej 8-go pułku ułanów Ks. Józefa Poniatowskiego*, Warszawa 1929; K. Krzeczunowicz, *Ułani księcia Józefa. Historia 8 Pułku Ułanów ks. Józefa Poniatowskiego 1784-1945*, Londyn 1960.

¹⁹ CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.668.12261, k. 5; Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

²⁰ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan]; CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.668.12261, k. 4; Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Odpis skrócony aktu małżeństwa Jana Folgi i Stanisławy Warzechy (odpis sporządzony 11 lutego 2002 w Spytkowicach).

²¹ CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich..., sygn. II.53.27467, s. 5; CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.554.10809, k. 1.

RP przez Prezydenta, rząd i Naczelnego Wodza. Trudno tu pisać o uczuciach, jakie szarpały naszymi sercami”²². Wtedy też podjęto decyzję o przebijaniu się do Lwowa, aby próbować dotrzeć dalej na południe w kierunku Stanisławowa i granicy z Rumunią. 20 września o godz. 10 oddziały łącznościowe zaprzestały walk²³, aczkolwiek już wcześniej wielu podkomendnych Junosza-Drewnowskiego, próbując przebić się na południe, dostało się do niewoli sowieckiej. Taki los spotkał m.in. Józefa Kowalskiego, dla którego udział w kampanii wrześniowej zakończył się 18 lub 19 września, kiedy został schwytany przez Sowietów. Rozbieżności dotyczące dostania się do niewoli wynikają ze sprzecznych adnotacji zamieszczonych w dokumentacji wojskowej sporządzonej w trakcie służby w 2 Korpusie Polskim oraz w materiałach przygotowanych w oparciu o przesłuchanie Kowalskiego jeszcze w listopadzie 1939 r. przez oficera Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), czyli NKWD (ros. *Народный комиссариат внутренних дел СССР*)²⁴. Pewnym jest, że schwytano go w mieście Nadwórna w ówczesnym województwie stanisławowskim (obecnie obwód iwanofrankowski w zachodniej części Ukrainy), około stu kilometrów od polsko-rumuńskiej granicy²⁵.

Józef Kowalski jako jeńiec został przetransportowany pieszo na teren Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, a dokładnie do obozu w Krzywym Rogu w *obłasti dnepropietrowskiej*. Jeńcy z polskiej armii skupieni na terenie obozu krzyworoskiego byli zmuszeni do pracy przy wydobywaniu rud żelaza należących do państwowego Zarządu Przemysłu Rud w skrócie „Gławruda”. Nadzór nad więźniami początkowo sprawowało bezpośrednio NKWD²⁶. Warunki bytowe jeńców pozostawały nadzwyczaj trudne. Polaków rozmieszczono w tzw. bursach przynależnych do 22 kopalń wchodzących w skład krzyworoskiego obozu pracy. Każda z kopalń dysponowała dwoma-trzema „bursami”. W większości z nich panowała niezwykle ciasnota. Zdarzały się przypadki, że trzy osoby spały na dwóch połączonych ze sobą pryzkach. „Szczęśliwcy” mogli liczyć na przydział jednej pary bielizny, pozostali nie posiadali nawet tego komfortu. Duże zagęszczenie na terenie „burs” obozowych stwarzało dogodne warunki dla rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych, w tym przede wszystkim duru brzuszego oraz czerwonej bakterii (dezyn-

²² I. Junosz-Drewnowski, *Rok 1939. Łączność Armii „Kraków” (wspomnienia i uwagi)*, „Przegląd Łączności i Informatyki” 1999, nr 1, s. 58.

²³ Ibidem, s. 59.

²⁴ W samej dokumentacji NKWD również pojawiają się różne daty wzięcia do niewoli Kowalskiego. Mamy tam datę zarówno 18, jak i 19 września. Por. CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich..., sygn. II.53.27467, s. 5; CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.554.10809, k. 1, 3.

²⁵ CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.554.10809, k. 1, 3.

²⁶ A. Głowacki, *Obozy pracy dla polskich jeńców wojennych na wschodniej Ukrainie (w świetle dokumentów sowieckich) 1939-1940*, „Dzieje Najnowsze” 1994, R. XXVI, z. 1, s. 43-44.

terii). Wśród więźniów powszechna była grypa²⁷. Istotnym problem okazało się także wyżywienie, które w niektórych okresach (grudzień 1939 r.) wydawano co drugi, a nawet trzeci dzień. Sytuacja taka powodowała protesty jeńców i odmowę dalszej pracy. Trzeba również zasygnalizować, że w obozie enkawudziści prowadzili systematyczne działania indoktrynacyjne, których efekty okazały się jednak dalekie od zamierzonych celów²⁸. Józef Kowalski przebywał w Krzywym Rogu do maja 1940 r., kiedy zapadła decyzja o transporcie Polaków do łagrów położonych w głębi ZSRR²⁹. Szeregowego Kowalskiego, wraz z 8 tysiącami innych polskich więźniów, relokowano do Obozu Północnej Linii Kolejowej, czyli tzw. SiewŻiełDorŁagu. Obóz ten był rozciągnięty na odcinku od Konoszy przez Kotłas w kierunku dorzecza Peczory i dalej ku Workucie. Składało się na niego ok. 100 łagrów, których więźniowie zmuszeni byli do wyrębu tajgi oraz budowy kolei, która miała służyć do transportu węgla kamiennego z kopalń workuckich na zachód³⁰. Kowalskiego osadzono w łagrze w miejscowości Urdoma w Republice Komi³¹. Dotarł tam na początku czerwca 1940 r.³² Jeszcze przed opuszczeniem krzyworoskiego obozu przygotowano spis wszystkich przedmiotów i elementów odzieży posiadanych przez Kowalskiego³³. Wiele z nich odebrano mu przy rejestracji do transportu. Konfiskatą objęto wszystkie rzeczy osobiste, w tym m.in. przedmioty codziennego użytku jak manierka czy menażka. Do transportu polskich jeńców oddelegowano słynący z brutalnego postępowania 228 pułk wojsk konwojowych NKWD. Polacy traktowani byli wbrew wszelkim konwencjom międzynarodowym jak pospolici więźniowie kryminalni. Aby w sposób odpowiedni doglądać Polaków w „SiewŻiełDorŁagu”, oddelegowano do niego – uważanego za „specjalistę od spraw polskich” – dotychczasowego zastępcę naczelnika obozu w Ostaszkowie, znanego ze swej bezwzględności Aleksieja Sokołowa³⁴. Warunki pobytu więźniów w tajdze łamały wszelkie normy humanitarne. Jeńców po dotarciu do punktu docelowego wyrzucano z pociągów i zmuszano do przebywania w miejscach pozbawionych jakiegokolwiek infrastruktury. Wielu z nich, aby przetrwać chłód, budowało prowizoryczne ziemianki. Dopiero w kolejnych tygodniach i miesiącach wybudowano baraki. Polakom zabroniono otrzymywać i wysyłać

²⁷ Ibidem, s. 44-45.

²⁸ Ibidem, s. 47-48.

²⁹ P. Stanko, *Opinia pt. Bohaterstwo Józefa Kowalskiego ur. 18 IX 1900 w Ryczowie w latach 1939-1945, żołnierza Wojska Polskiego 1939 r., Sybiraka i żołnierza 2 Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa*. Opinia znajduje się w zasobach Urzędu Gminy w Spytkowicach (Kraków, 3 lutego 2021).

³⁰ A. Kaczyński, *Polscy jeńcy wojenni w ZSRS*, „Biuletyn IPN. Pamięć.pl” 2012, nr 7, s. 29.

³¹ Szerzej na temat obozów zlokalizowanych na obszarze Republiki Komi pisze Mikołaj Morozow w swojej dysertacji doktorskiej obronionej w Syktywarskim Uniwersytecie Państwowym w 2000 r. Zob. H.A. Морозов, *ГУЛАГ в Коми крае. 1929-1956*, Сыктывкар 1997.

³² P. Stanko, *Opinia pt. Bohaterstwo Józefa Kowalskiego...*, op. cit. Opinia znajduje się w zasobach Urzędu Gminy w Spytkowicach (Kraków, 3 lutego 2021).

³³ CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.554.10809, k. 5.

³⁴ A. Kaczyński, *Polscy jeńcy...*, op. cit., s. 29-30.

korespondencję. Bliscy nie byli informowani nawet o śmierci swojego ojca, męża, syna³⁵. Katorżnicza praca w tajdze w nieznosnych warunkach klimatycznych, przy braku odpowiedniej odzieży oraz wyżywienia, skutkowałą wysoką śmiertelnością. Nie dbano o bezpieczeństwo jeńców. Wymownym przykładem zaniedbań była katastrofa, która wydarzyła się w Urdomie 26 października 1940 r., gdzie, przypomnijmy, przebywał Kowalski. Tamtego dnia na konwój więźniów wracających z pracy przy budowie kolei najechały wagony, które stoczyły się po torowisku z góry, na której stały. Zginęło kilkunastu jeńców, wielu zostało rannych³⁶.

Sytuacja polskich jeńców zaczęła się zmieniać wraz z atakiem hitlerowskich Niemiec na ZSRR w czerwcu 1941 r. O potrzebie „unormowania” relacji polsko-sowieckich publicznie w przemówieniu radiowym wypowiedział się premier Rzeczypospolitej Polskiej, a zarazem Minister Spraw Wojskowych i Naczelnny Wódz, gen. Władysław Sikorski. Miało to miejsce 23 czerwca, a więc dobę po wkroczeniu Wehrmachtu na tereny zajmowane przez Sowietów. 4 lipca 1941 r. w Londynie zainicjowano rozmowy polsko-sowieckie, w których uczestniczyli ze strony polskiej m.in. gen. Sikorski, a także ówczesny Minister Spraw Zagranicznych, August Zaleski. Ze strony sowieckiej rozmowy prowadził ambasador ZSRR w Wielkiej Brytanii, Iwan Majski³⁷. Rozmowy londyńskie zaczęte w pierwszych dniach lipca wpłynęły na decyzję o przeniesieniu polskich jeńców wojennych z łagrów do przejściowych obozów jenieckich, gdzie warunki bytowe były nieporównywalnie lepsze od tych panujących w syberyjskiej tajdze. Kowalski 11 lipca 1941 r. został odesłany transportem z Urdomy (ze stacji Meżog), około 900 kilometrów na południowy zachód, do obozu w Juży w obwodzie iwanowskim. Do miejsca docelowego dotarł przed 17 lipcem³⁸. W juskim obozie NKWD Kowalski przetrzymywany był niespełna sześć tygodni. Na przełomie sierpnia i września przetransportowano go do miejscowości Tatiszczewo koło Saratowa, gdzie miała formować się 5 Wileńska Dywizja Piechoty Armii Polskiej w ZSRR. Zanim to jednak nastąpiło, Józef Kowalski został postawiony przed polsko-sowiecką komisją mobilizacyjną, która latem 1941 r. rozpoczęła działalność w Juży³⁹. Kowalski do Tatiszczewa dotarł 3 września 1941 r.⁴⁰ Relokację Polaków z juskiego obozu do Tatiszczewa przeprowadzano transportem rzeczny po Wołdze⁴¹. Kilkana-

³⁵ Ibidem, s. 31-32.

³⁶ Ibidem, s. 32.

³⁷ K. Sacewicz, *Układ Sikorski-Majski w ocenie centralnej prasy polityczno-informacyjnej Polskiego Państwa Podziemnego (czerwiec-sierpień 1941 roku)*, „Echa Przeszłości” 2004, nr 5, s. 162.

³⁸ P. Stanko, *Opinia pt. Bohaterstwo Józefa Kowalskiego...*, op. cit. Opinia znajduje się w zasobach Urzędu Gminy w Spytkowicach (Kraków, 3 lutego 2021).

³⁹ S. Jaczyński, *Losy oficerów polskich ocalałych z zagłady na Wschodzie po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej, czerwiec-sierpień 1941*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 13 (64), z. 1, s. 44.

⁴⁰ Zob. <https://indeksrepresjonowanych.pl/int/wyszukiwanie/94>, Wyszukiwanie.html, [dostęp: 9.11.2021].

⁴¹ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

ście dni po przybyciu do Tatiszczewa Kowalski został włączony do programu szkoleniowego tworzącej się Armii Andersa. 17 września 1941 r., po uprzedniej weryfikacji, został on wcielony do 5 Batalionu Łączności Armii Polskiej w ZSRR. Początkowo przydzielono go do 2 kompanii baonu (rozkaz nr 5/41). Z kompanią tą związany był do 1943 r., gdy z dniem 24 stycznia przesunięto go do kompanii łączności Dywizji (rozkaz nr 19/43). Stanowisko radiotelegrafisty i osoby odpowiedzialnej za łączność czyniły Józefa Kowalskiego osobą wtajemniczoną w najważniejsze decyzje dowództwa. Stąd też wymagano od niego szczególnej dyskrecji. Zapewne z tego powodu jeszcze 25 grudnia 1944 r. przełożeni przekazali mu informacje o obowiązku dochowania tajemnic wojskowych, a także „o odpowiedzialności sądowo-karnej za nieprzestrzeganie tego obowiązku”. Zanim Józef Kowalski opuścił ZSRR, 11 lipca 1942 r., przeszedł pozytywną klasyfikację medyczną. Otrzymał kategorię wojskową „A”⁴². Ze Związku Sowieckiego został przetransportowany do Pahlavi w Iranie i wreszcie do Iraku. Najprawdopodobniej przebywał w obozie w Chanakin (przy granicy irańsko-irackiej), gdzie ulokowano 5 Wileńską Dywizję Piechoty. Tam też miała miejsce kolejna ocena jego stanu zdrowia. W Iraku otrzymał książeczkę wojskową o numerze 185/III, która towarzyszyła mu do zakończenia szlaku bojowego we Włoszech w 1945 r.⁴³ W tym miejscu warto dodać, że w okresie przygotowania i szkolenia wojskowego w ZSRR oraz później na Bliskim Wschodzie, a także podczas pobytu na froncie, Kowalski cieszył się autentycznym uznaniem bezpośrednich przełożonych. W zachowanej dokumentacji wojskowej zwrócono szczególną uwagę na jego wysoką karność i dyscyplinę, lojalność służbową, ale przede wszystkim pracowitość i sumienność w wykonywaniu powierzonych mu obowiązków⁴⁴.

Jan Folga otrzymał przydział mobilizacyjny do Wojska Polskiego 24 sierpnia 1939 r., a więc kilka dni przed ogłoszeniem powszechnej mobilizacji. Służbę rozpoczął w zapasowym 75 pułku piechoty w kompanii motocyklistów w stopniu kaprała, na którego awans uzyskał jeszcze przed wojną – w 1938 r.⁴⁵ Na przełomie sierpnia i września 1939 r. stacjonował z pułkiem (wchodzącym w skład 23 Górnośląskiej Dywizji Piechoty podlegającej dowództwu Armii „Kraków”) w Oświęcimiu⁴⁶. W dniu 1 września pułk został relokowany w rejon Chorzowa, skąd rekrutowała się spora liczba jego żołnierzy⁴⁷. Po walkach prze-

⁴² CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. II.53.27467, s. 5.

⁴³ Ibidem, s. 1.

⁴⁴ Ibidem, s. 15-16.

⁴⁵ CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.668.12261, k. 5; Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

⁴⁶ CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.668.12261, k. 4-5; Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Relacja Jana Folgi spisana przez Władysławę Bobik (rękopis).

⁴⁷ M. Margielewicz, *Obrona Narodowa w województwie śląskim w latach 1937-1939*, „Wieki Stare i Nowe” 2012, nr 4 (9), s. 232-233.

prowadzonych w nocy z 1 na 2 września w okolicach Tych i Mikołowa nastąpił odwrót w kierunku Sosnowca i dalej Chrzanowa, Krzeszowic, Krakowa⁴⁸. Folga dotarł pod Wawel przez Skawinę⁴⁹. Z Małopolski jego pułk udał się do Stalowej Woli, gdzie uczestniczył w obronie miasta, a po jego zdobyciu przez Wehrmacht udał się na Lubelszczyznę, gdzie niedobitki Armii „Kraków” weszły w skład nowo uformowanej Armii „Lublin”, która następnie uczestniczyła w przegranej bitwie pod Tomaszowem Lubelskim. Armia „Lublin” skapitulowała przed Niemcami 20 września. Do zadań Jana Folgi w tamtym czasie, ze względu na jego przynależność do kompanii motocykli, należało prowadzenie zwiadu. Po rozbiciu pułku na Lubelszczyźnie – zgodnie z wytycznymi naczelnego dowództwa – przedarł się w kierunku „Przedmościa Rumuńskiego”, a następnie na teren województwa wołyńskiego. Tam już niestety operowała radziecka 12 Armia, która wkroczyła w granice RP od wschodu. Jak wynika z karty ewidencyjnej Jana Folgi zachowanej w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie Sowietci wzięli go do niewoli 20 września 1939 r.⁵⁰ Co ciekawe data ta pozostaje w sprzeczności z dokumentacją sporządzoną dla potrzeb NKWD. Wskazano w niej, że Jan Folga został jeńcem już w dniu 18 września⁵¹. Jeszcze inną datę, bo 19 września, podano w zaświadczeniu wydanym Foldze w 1967 r. przez Zarząd Wojewódzkiego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD) w Bielsku-Białej⁵². Wynikłe rozbieżności w dacie mogą wynikać z faktu, że przywołane dokumenty powstawały kilka miesięcy (dokumentacja radziecka została sporządzona 12 grudnia 1939 r.), a nawet kilka lat po kampanii wrześniowej (zaświadczenie ZBoWiD), a informacje w nich zawarte były efektem zeznań samego zainteresowanego. Wiadomo natomiast, że schwytanie przez Sowietów nastąpiło w Łucku na Wołyniu⁵³. Warto również odnotować, że pomimo posiadania stopnia kaprała w materiałach sowieckich Folga występuje jako szeregowiec.

W październiku 1939 r. Sowietci przetransportowali Jana Folgę do obozu w Krzywym Rogu⁵⁴, a stamtąd do zespołu obozowego jeleno-karakubskiego dla jeńców wojennych (usytuowanego w miejscowości Karakub w ówczesnym obwodzie stalińskim – obecnie donieckim we wschodniej części

⁴⁸ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Relacja Jana Folgi spisana przez Władysławę Bobik (rękopis).

⁴⁹ Ibidem, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

⁵⁰ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

⁵¹ Oryginał dokumentacji wytworzonej przez NKWD w dniu 12 grudnia 1939 r., powstałej w oparciu o przesłuchanie, znajduje się w zasobach obecnego Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej (Государственный архив Российской Федерации). Jego kopia przechowywana jest w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie-Rembertowie. Zob. CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.668.12261, k. 1, 5.

⁵² Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Zaświadczenie nr 263904 wystawione Janowi Foldze przez Zarząd Wojewódzki Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 17 maja 1967.

⁵³ CAW, Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.668.12261, k. 1, 5.

⁵⁴ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

Ukrainy)⁵⁵. Obóz ten, podobnie jak inne pobliskie zlokalizowane w Jelenowcach oraz w Nowo-Troickoje, był obozem pracy przymusowej dla skoncentrowanych tam jeńców⁵⁶. W Karakubie, według danych z połowy listopada 1939 r., przetrzymywanych było 832 polskich jeńców wojennych, których zmuszono do pracy w trybie trzymianowym w pobliskich kopalniach rudy żelaza⁵⁷. Faktycznie w pierwszym okresie działalności obozu cechował się on improwizacją, co przejawiało się w wyjątkowo słabej jego organizacji. Przede wszystkim wyraźne były braki osobowe wśród strażników, co powodowało, że jeńcy pracowali w kopalni bez nadzoru strażniczego, obok miejscowych najemnych robotników. Jeńcy pozbawieni zostali odzieży roboczej (ochronnej), ale też zimowej, gdyż – jak argumentowała dyrekcja karakubskiej kopalni – obóz miał być przejściowy i istnieć zaledwie miesiąc. Z perspektywy władz obozowych taka sytuacja sprzyjała masowym ucieczkom⁵⁸. Okazało się, że miesiąc ten przedłużył się do ponad pół roku. Folga opuścił obóz w Karakubie 15 maja 1940 r. Transportem kolejowym przewieziono go na północ ZSRR, do Republiki Komi. Miejsce docelowym była miejscowość Czibju (obecnie Uchta), będąca częścią wspomnianego już wcześniej Obozu Północnej Linii Kolejowej, czyli tzw. SiewŻiełDorŁagu. Tam w nieludzkich warunkach, przy mrozie sięgającym -45 stopni Celsjusza⁵⁹, Folga został zmuszony do katorżniczej pracy przy układaniu torów kolejowych⁶⁰. Jak sam wspominał, jedynym narzędziem, które miał do dyspozycji, były „żelazne brechy”⁶¹. W Republice Komi przebywał przez rok. Czas ten bez wątpienia należy uznać za najtrudniejszy w czasie pobytu w sowieckiej niewoli. Urazy i odmrożenia kończyn, których nabawił się w trakcie wykonywania niewolniczych prac na północy Rosji, dawały się we znaki jeszcze długo po opuszczeniu „SiewŻiełDorŁagu”. Dokładnie 18 lipca 1941 r. został wywieziony do obozu w Juży, w obwodzie iwanowskim położonym w odległości ok. 250 kilometrów od Moskwy, gdzie przybył dwa dni później⁶². Folgę przetrzymywano w Juży pięć tygodni⁶³. Został wypuszczony z niewoli sowieckiej po blisko jedenastu miesiącach spędzonych w łagrach, 28 sierpnia 1941 r.

⁵⁵ P. Stanko, *Opinia pt. Bohaterstwo Jana Folgi ur. 10 IX 1911 r., syna Piotra, zam. Bachowice, w latach 1939-1945, żołnierza Wojska Polskiego 1939 r., Sybiraka i żołnierza 2 Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa*. Opinia znajduje się w zasobach Urzędu Gminy w Spytkowicach (Kraków, 3 lutego 2021).

⁵⁶ A. Głowacki, *Obozy pracy...*, op. cit., s. 48.

⁵⁷ Ibidem, s. 48-49.

⁵⁸ Ibidem, s. 48.

⁵⁹ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

⁶⁰ Linia kolejowa do Czibju (Uchty) została ostatecznie, również przy wykorzystaniu niewolniczej pracy Polaków zesłanych do Obozu Północnej Linii Kolejowej, doprowadzona w 1943 r.

⁶¹ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

⁶² P. Stanko, *Opinia pt. Bohaterstwo Jana Folgi...*, op. cit. Opinia znajduje się w zasobach Urzędu Gminy w Spytkowicach (Kraków, 3 lutego 2021); E. Rybarska, *Jeńcy w Juży. Alfabetyczny wykaz 9567 jeńców wojennych z 1939 roku – Polaków i obywateli polskich – skoncentrowanych latem 1941 w obozie jenieckim NKWD w Juży*, seria: „Indeks represjonowanych”, t. 11, Warszawa 2000, s. 118.

⁶³ P. Stanko, *Opinia pt. Bohaterstwo Jana Folgi...*, op. cit. Opinia znajduje się w zasobach Urzędu Gminy w Spytkowicach (Kraków, 3 lutego 2021).

Tego samego dnia wcielono go do 12 Pułku Ułanów Podolskich⁶⁴. Po niespełna dwóch tygodniach (8 września) przeniesiono go tymczasowo do 13 pułku piechoty formowanej 5 Wileńskiej Dywizji Piechoty (5DP) dowodzonej przez gen. Mieczysława Borutę-Spiechowicza⁶⁵. Za oficjalną datę powstania 5DP przyjmuje się dzień 15 września 1941 r., a to oznacza, że Jan Folga był związany z tą formacją od początku jej odtworzenia na terenie ZSRR. Na miejsce dyslokacji dywizji wybrano miejscowość Tatiszczewo koło Saratowa nad Wołgą. Sytuacja formacji była w pierwszych miesiącach jej istnienia nie do pozazdroszczenia. Brak jednolitego umundurowania oraz niedobory uzbrojenia i amunicji stanowiły najmniejszy problem. Polacy nie dysponowali nawet bielizną. Za tę nierzadko służyły przerobione prześcieradła. Żołnierzom doskwierały braki żywnościowe. Na miejscu przeważnie zamieszkiwali namioty z brezentu, a także ziemianki⁶⁶. Prycze przeznaczone do spania wyścielone były słomą przyniesioną z pobliskich kołchozów⁶⁷. Konstrukcje łóżek sklecono z nieheblowanego drzewa. Namioty mieściły po 12 osób⁶⁸. W takich okolicznościach trudno było mówić o warunkach do szkolenia dywizji. Sytuacja uległa poprawie po przeniesieniu żołnierzy do Dżalalabadu w Kirgizji, co nastąpiło w styczniu 1942 r. Tam też zintensyfikowano szkolenie wojska. Z dokumentacji zachowanej w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie wynika, że w Kirgizji Jan Folga odbył kurs na strzelca wyborowego⁶⁹. Z kolei w marcu 1942 r. przeszedł pozytywnie kwalifikację medyczną, co zostało odnotowane już w jego brytyjskiej książeczce wojskowej⁷⁰.

Droga do wolności: w mundurze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie

Decyzja o przygotowaniu obozów dla żołnierzy Armii Polskiej oraz towarzyszących jej cywilów ewakuowanych z „niehumanitarnej ziemi” – jak wówczas nazywano miejsce zsyłek w Związku Sowieckim – zapadła w marcu 1942 r., choć wstępne rozmowy na ten temat Władysław Anders rozpoczął z Władysławem Sikorskim już w grudniu 1941 r. O planach poinformowano Józefa Stalina. Za realizację ewakuacji ze strony polskiej odpowiadał – decyzją naczelnego dowództwa – gen. Józef Zając. Stalin osobą odpowiedzialną za ewakuację wojsk polskich mianował gen. Gieorgija Żukowa. Ze strony brytyjskiej operacją kierował gen. Aleksander Ross⁷¹. Pierwotne plany zakładały ewakuację Polaków bezpośrednio

⁶⁴ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

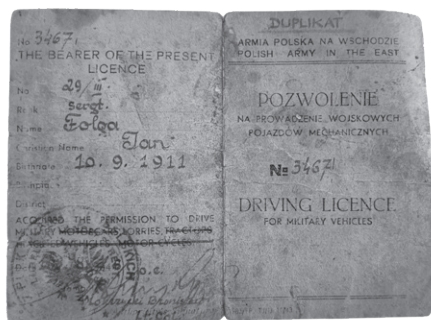
⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ P. Kowalski, A. Ossowski, A. Sitarek, *Ocaleni z „niehumanitarnej ziemi”*, Łódź 2012, s. 46.

⁶⁹ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

⁷⁰ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, *Soldier's Service and Pay Book* Jana Folgi.

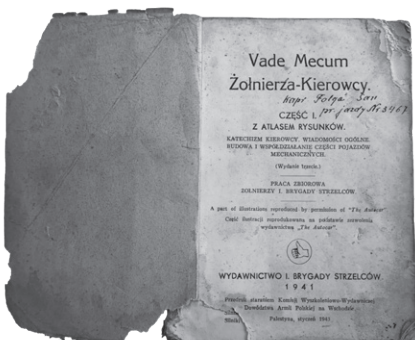
⁷¹ M. Szczurowski, *Przyczynek do dziejów Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942-1943*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, R. I, nr 2, s. 155; P. Kowalski, A. Ossowski, A. Sitarek, *Ocaleni...*, op. cit., s. 50.

Pozwolenie Jana Folgi na prowadzenie wojskowych pojazdów wojskowych wydane w 1943 r.

(Driving Licence for Military Vehicles)

Źródło: Archiwum prywatne Władysławy Bobik

Vade Mecum Żołnierza-Kierowcy, cz. I z atlasem rysunków. Katechizm kierowcy. Podręcznik wydany w Palestynie, należący do Jana Folgi

Źródło: Archiwum prywatne Władysławy Bobik

do brytyjskiego mandatu w Palestynie. Część z nich zresztą tam trafiła. Brytyjczycy wymusili jednak zmianę tej decyzji, bowiem postanowiono wykorzystać polskich żołnierzy do ochrony złóż ropy naftowej Anglo-Irańskiego Towarzystwa Naftowego w Iraku. Decyzję o przetrzuceniu Armii Polskiej na Wschodzie z Iraku do Palestyny podjęto dopiero w czerwcu 1943 r. 29 czerwca Władysław Sikorski zalecił utworzenie w ramach Armii Polskiej na Wschodzie 2 Korpusu Polskiego. Tydzień później powołano dowództwo 2 Korpusu złożonego przede wszystkim z 3 i 5 dywizji piechoty oraz brygady czołgów. Z kolei 21 lipca Brytyjczycy przekazali stronie polskiej zapowiedź przesunięcia Korpusu do Palestyny. Dzień później dowódca wojsk Środkowego Wschodu gen. Henry Maitland Wilson wystosował do Andersa rozkaz, w którym polecono polskiemu dowództwu, aby Polacy uzyskali pełną zdolność bojową do 1 stycznia 1944 r. Wczesną jesienią 1943 r. nastąpiła relokacja 2 Korpusu Polskiego w rejon palestyńskiej Gazy⁷². Tam też zintensyfikowano szkolenia wojskowe, które uczyniłyby Korpus w pełni gotowym do realizacji działań bojowych.

Na terytorium palestyńskim Józef Kowalski, jako żołnierz łączności w kompanii dywizji, szkolił się w zakresie m.in. umiejętności obsługi radiotelegrafów, a w szczególności komunikacji z pozostałymi jednostkami alianckimi mającymi operować we włoskim teatrze działań wojennych. Odmienne wyglądało szkolenie Jana Folgi. Doświadczenie bojowe, zdobyte przez niego jeszcze w trakcie kampanii wrześniowej w 1939 r., a przede wszystkim uprawnienia do prowadzenia pojazdów mechanicznych, nabyte w kompanii motocyklistów, stwarzały przed nim jako przed żołnierzem Armii Polskiej na Wschodzie (a wcześniej Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR) nowe możliwości.

⁷² M. Szczurowski, *Przyczynek do dziejów...*, op. cit., s. 161-162.

Już podczas pobytu z „Armią Andersa” w Palestynie zdobył uprawnienia do kierowania wojskowych samochodów ciężarowych⁷³. Wcześniej odbył (w 1943 r.) trwający sześć tygodni kurs prowadzenia pojazdów motorowych⁷⁴. Szkolenie to obejmowało nie tylko kurs kierowcy, ale także wiązało się z poznaniem zasad mechaniki pojazdów silnikowych. Podstawą do wydania Foldze stosownej licencji (ang. *Driving Licence for Military Vehicles*), zezwalającej na prowadzenie pojazdów, był rozkaz dzienny 12 Pułku Ułanów Podolskich nr 86/43. Już po zakończeniu wojny, podczas pobytu w Wielkiej Brytanii, Jan Folga posługiwał się duplikatem tego dokumentu wydanym w sierpniu 1946 r.⁷⁵

Czas pobytu w Palestynie Józef Kowalski oraz Jan Folga wzorem innych żołnierzy – poza szkoleniem wojskowym – poświęcili również na zwiedzenie Ziemi Świętej. Organizowano m.in. wycieczki do Betlejem oraz Jerozolimy. Z tamtego okresu w domach byłych żołnierzy PSZ na Zachodzie zachowały się wyjątkowe pamiątki będące rodzinnymi relikwiami. Dla przykładu w domu rodzinnym Józefa Kowalskiego znajduje się medalion przedstawiający Krzyż Jerozolimski, stanowiący pamiątkę po pobycie w Palestynie.

W listopadzie 1943 r. w Kairze, gen. Stanisław Sosnkowski, a także dowódca sił alianckich w Afryce oraz w rejonie basenu Morza Śródziemnego, gen. Dwight Eisenhower (późniejszy prezydent USA) podjęli decyzję o włączeniu Polaków do działań wojennych na obszarze Półwyspu Apenińskiego z początkiem 1944 r.⁷⁶ 2 grudnia 1943 r. przetransportowano żołnierzy korpusu do Egiptu. Rozmieszczono ich w rejonie Quassassin w pobliżu Kanału Sueskiego. Trzy tygodnie później przyszedł rozkaz wypłynięcia do Italii. Około 20 lutego 1944 r. wszystkie jednostki korpusu zeszły na ląd w portach w Taranto oraz Bari. Jak wspominał Jan Folga, jego oddział przybił do portu we włoskim Taranto w okresie świąt Bożego Narodzenia 1943 r., gdy na obrzeżach miasta znajdowały się jeszcze jednostki nie-

Krzyż Jerozolimski.
Pamiątka przywieziona
z Bliskiego Wschodu
przez Józefa Kowalskiego
Źródło: Archiwum prywatne
Stanisławy Sowy

⁷³ Na Palestynę jako miejsce przyznania Foldze prawa jazdy uprawniającego do kierowania ciężarowymi samochodami osobowymi – poza datą rozkazu dziennego – wskazują też pamiątki zachowane w zbiorach rodzinnych, w tym przede wszystkim sygnowane imieniem i nazwiskiem Jana Folgi wydane w Palestynie w 1943 r. *Vade Mecum Żołnierza-Kierowcy z adnotacją zawierającą numer prawa jazdy: 3467*. Archiwum prywatne Władysławy Bobik, *Vade Mecum Żołnierza-Kierowcy, cz. I z atlasem rysunków. Katechizm kierowcy. Wiadomości ogólne. Budowa i współdziałanie części pojazdów mechanicznych, praca zbiorowa żołnierzy I Brygady Strzelców*, b.m. 1941, przedruk staraniem Komisji Wyszakoleniowo-Wydawniczej Dowództwa Armii Polskiej na Wschodzie, Palestyna styczeń 1943.

⁷⁴ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

⁷⁵ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Pozwolenie Jana Folgi na prowadzenie wojskowych pojazdów mechanicznych nr 3467 (*Driving Licence for Military Vehicles*).

⁷⁶ Ibidem, s. 163-164.

mieckiego Wehrmachtu⁷⁷. W samym mieście panowało również przenikliwe zimno, które dawało się we znaki przybyłym z egipskiej Aleksandrii Polakom⁷⁸. Wraz z nastaniem 1944 r. Józef Kowalski i Jan Folga rozpoczęli włoski szlak bojowy. Kowalski wylądował we Włoszech kilka tygodni później niż Jan Folga, bo 17 lutego. Rozpoczął działania bojowe 23 marca 1944 r. Obaj bohaterowie niniejszego artykułu walczyli w rejonie rzeki Sangro w Abruzji w środkowej części Półwyspu Apenińskiego na południe od

Ruiny klasztoru benedyktyńskiego
na Monte Cassino (maj 1944 r.)

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe,
Archiwum Grażyny Rutowskiej, sygn. 40-Z-1-4

Rzymu⁷⁹. Jej sforsowanie umożliwiło rozpoczęcie właściwych walk o linię niemieckich umocnień znanych jako „linia Gustawa” z silnie bronionym bastionem opartym o wzgórze Monte Cassino i znajdującym się na jego szczycie benedyktyńskim klasztorze. Józef Kowalski uczestniczył w bitwie nad rzeką Sangro do 23 kwietnia 1944 r. Już kolejnego dnia znalazł się w cieniu masywu Monte Cassino⁸⁰. Kilkanaście dni później zarówno on, jak i Jan Folga wzięli

udział w bitwie o Monte Cassino, uważanej słusznie za jedną z najkrwawszych bitew drugiej wojny światowej na froncie zachodnim⁸¹, ale też za bitwę, która stała symbolem założycielskim legendy Armii Andersa. Tylko pierwszego dnia walk z udziałem polskich żołnierzy (11 maja 1944 r.) w cieniu klasztoru zginęło około 700 Polaków. 18 maja, po tygodniu zaciętych bojów prowadzonych przy wydatnym współudziale żołnierzy 2 Korpusu Polskiego, główny punkt obrony linii Gustawa upadł. Na wzgórzu zawisła biało-czerwona flaga oraz proporczyk 12 Pułku Ułanów Podolskich, którego żołnierzem był Folga. Obaj, zarówno Kowalski, jak i Folga, uczestniczyli w natarciach na masyw Monte Cassino. Folde, jak wynika z zachowanych relacji samego zainteresowanego, przydzielono zadanie zwiadu w rejonie prowadzonego ataku⁸². Po latach Jan Folga wspomni, że z tamtych dni w pamięci zapadł mu uderzający smród wydobywający

⁷⁷ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

⁷⁸ *Baciar pod „Kasynem”, czyli jak Polacy otworzyli drogę na Rzym – relacja Tomasza Marszałka*, oprac. K. Starczewski, „Biuletyn IPN. Pamięć.pl” 2014, nr 5 (26), s. 58.

⁷⁹ Ibidem; CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. II.53.27467, s. 10.

⁸⁰ CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. II.53.27467, s. 10.

⁸¹ Bitwa o masyw górski Monte Cassino rozpoczęła się już 17 stycznia 1944 r. Udział w wielomiesięcznych starciach wzięło prawie 250 tys. alianckich żołnierzy, z których ponad 50 tys. straciło życie.

⁸² Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

się z rozkładających się ciał ludzkich żołnierzy, którzy polegli podczas bitwy o wzgórze i klasztor⁸³. Silny ostrzał ze strony Niemców uniemożliwiał zabranie zabitych i ich pochówku. Nastąpiło to dopiero po zdobyciu ruin klasztornych. Co istotne, informacje o powszechnym fetorze panującym w rejonie walk pod Monte Cassino nierzadko przewijały się we wspomnieniach innych uczestników tamtych wydarzeń. Podnoszono przy tym, że Polacy przemieszczając się nocą po wzgórzach, brnęli w szczątkach ciał żołnierzy, którzy zginęli tam nawet kilka tygodni wcześniej⁸⁴.

Po zajęciu Monte Cassino walki przeniosły się w rejon wzniesienia Monte Cairo zwanego okiem cyklopa, gdzie łączył się system niemieckich umocnień linii Gustawa i linii Hitlera broniącej dostępu do dróg 6 i 7 prowadzących do Rzymu. Polska bandera załopotała na szczycie Monte Cairo (na zlokalizowanym tam maszcie triangulacyjnym) 25 maja⁸⁵. Józef Kowalski przebywał w rejonie masywu Monte Cassino – Monte Cairo do 31 maja. 1 czerwca wraz ze swoją dywizją rozpoczął działania pościgowe za Niemcami w kierunku Adriatyku. W kolejnych tygodniach nastąpiło preludium bitwy o Ankone. Polacy zdobyli miejscowości Loreto, Recanti i Osimo położone na przedpolu Ankony⁸⁶. W dniach 17-18 lipca rozegrała się właściwa bitwa o Ankone, która słusznie nazwana była przez jej uczestników drugim Monte Cassino⁸⁷. Kowalski nie brał już udziału w boju o samo miasto, bowiem 15 lipca został odkomenderowany z 7 kompanii łączności do 7 Zapasowej Dywizji Piechoty⁸⁸. Trudno jednoznacznie wskazać, jakie były przyczyny takiej decyzji dowództwa. Można przypuszczać, że 7 Dywizja, podlegająca wówczas ciągłym przekształceniom, wymagała wsparcia personalnego. Potwierdzenie tej opinii znajdujemy również w fakcie, że w początkowym okresie pobytu we Włoszech do jej zadań należało zwalczanie dywersantów oraz – co szczególnie istotne z perspektywy umiejętności Józefa Kowalskiego – zabezpieczanie linii łączności telefonicznej i radiowej. Kowalski po krótkim przydziale w 7 Dywizji, 12 września został ponownie przeniesiony do macierzystego 5 Kresowego Baonu Łączności⁸⁹.

Nieco inaczej, w tamtym czasie, przebiegała służba Jana Folgi. Po zmaganiach pod Monte Cassino Folga, jak sam wspominał, został przeniesiony z pierwszej linii frontu. Do boju miał wrócić we wrześniu 1944 r.⁹⁰ Faktycznie

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Zob. <https://podlaskisenior.pl/czerwone-maki/>, [dostęp: 09.11.2021].

⁸⁵ O walkach o Monte Cairo wspomina również Jan Folga. Por. Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

⁸⁶ CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. II.53.27467, s. 10.

⁸⁷ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

⁸⁸ CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. II.53.27467, s. 6.

⁸⁹ Ibidem, s. 6.

⁹⁰ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

jednak uczestniczył też w bitwie o Ankonę, za co został już w wolnej Polsce odznaczony Krzyżem Czynu Bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie⁹¹. To z kolei pozwala wnioskować, że jego wycofanie z frontu miało miejsce w maju 1944 r., ale przed połową czerwca, ewentualnie dopiero po zdobyciu Ankony w lipcu tamtego roku.

Droga do domu: w rzeczywistości Polski Ludowej

Żołnierze 2 Korpusu Polskiego w Watykanie

Źródło: Archiwum Centrum Dokumentacji Zsyłek,
Wypędzeń i Przesiedleń (dalej: CDZWIP)
Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN
w Krakowie

Żołnierze 2 Korpusu Polskiego
na Placu św. Piotra w Watykanie

Źródło: Archiwum CDZWIP
Uniwersytetu Pedagogicznego
im. KEN w Krakowie

Po zakończeniu wojny 2 Korpus Polski, liczący wówczas niemal 100 tysięcy żołnierzy, przez ponad rok przebywał we Włoszech, gdzie zastała go kapitulacja III Rzeszy. Dowództwo Korpusu, 3 Dywizję Strzelców Karpackich (do której należał 12 Pułk Ułanów Podolskich, w którym służył Jan Folga) oraz 2 Dywizję Pancerną rozlokowano w rejonie Marche w środkowych Włoszech z Ankoną jako głównym miastem. Z kolei 5 Kresową Dywizję Piechoty (powstałą na bazie 5 Wileńskiej Dywizji Piechoty oraz 6 Lwowskiej Dywizji Piechoty), której żołnierzem był Józef Kowalski, skoncentrowano w Emilia-Romagna (najważniejsze miasto prowincji to Bolonia) i Wenecji Euganejskiej z miastem Wenecją jako centrum⁹². Wspomniane włoskie prowincje tętniły w tamtym czasie polskim życiem. Nie bez przesady uczestnik kampanii włoskiej w szeregach 2 Korpusu, Wojciech Narębski, w artykule opublikowanym na kartach uznanego czasopisma „Prace Komisji Hi-

⁹¹ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja nr 61-90-29 PSZ potwierdzająca odznaczenie Jana Folgi Krzyżem Czynu Bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, Warszawa 15 października 1990.

⁹² W. Narębski, *Szkolnictwo średnie i wojskowe 2 Korpusu Polskiego*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 2010, t. X, s. 270-271.

storii Nauki PAU” nazwał je „Małą Polską”⁹³. Z sukcesem działały tam polskie placówki oświatowe (w tym cieszące się autentycznym prestiżem Gimnazjum i Liceum 3 DSK) oraz wydawnictwa. Rozwijano polskie życie kulturalne, w którym poczesną rolę odgrywał Rzym. Stolica Włoch była miejscem szczególnym dla Polaków ze względu na działający nad Tybrem „Polski Dom Akademickiej Bratniej Pomocy”, będący swoistym ośrodkiem kultury i nauki⁹⁴. W wolnych chwilach andersowcom organizowano wycieczki do Wiecznego Miasta. Wyjątkowym momentem w życiu wielu polskich żołnierzy – w tym także Józefa Kowalskiego i Jana Folgi – podczas pobytu w Italii, była wizyta w Watykanie i udział w nabożeństwie w Bazylice św. Piotra, prowadzonego dla Polaków przez papieża Piusa XII⁹⁵. Każdy uczestnik pielgrzymki do Stolicy Piotrowej otrzymał okolicznościowy dyplom z wizerunkiem papieża, potwierdzający obecność w Watykanie⁹⁶. W wielu domach kombatanów 2 Korpusu dyplom ten do dziś zajmuje ważne miejsce i jest przekazywany kolejnym pokoleniom jako pamiątka rodzinna⁹⁷. Powojenny pobyt PSZ we Włoszech był czasem spokojnym. Niemniej jednak wielu polskim żołnierzom towarzyszyły uzasadnione dylematy i pytania: co dalej?, czy wracać do ojczyzny, w której zapanowały całkiem nowe porządki?

Alianci zachodni, w tym przede wszystkim Brytyjczycy, od lata 1945 r. czynili zabiegi mające na celu powrót żołnierzy zasilających szeregi PSZ do Polski. Dla rządu brytyjskiego, poza problemem natury dyplomatycznej, utrzymywanie sił polskich wiązało się z wydatkami rządu 2,5 mln funtów miesięcznie. Ponadto w Londynie obawiano się napięć społecznych, które wywołałoby przyjęcie licznej emigracji polskiej na stałe⁹⁸. Władze Wielkiej Brytanii liczyły

Pamiątkowy dyplom z wizerunkiem Piusa XII przyznany Józefowi Kowalskiemu na pamiątkę wizyty i spotkania z papieżem w Watykanie (1946 r.)

Źródło: Archiwum prywatne Stanisławy Sowy

⁹³ Ibidem, s. 271.

⁹⁴ J. Draus, *Szkoły i studia na włoskim szlaku 2 Korpusu Polskiego*, „Dzieje Najnowsze” 2021, z. 2, s. 83-84.

⁹⁵ Audjencji udzielonych żołnierzom 2 Korpusu Polskiego przez Piusa XII było kilkanaście. Tylko pomiędzy 1 a 30 wrześniem 1944 r. zorganizowano siedem zbiorowych audjencji, w których uczestniczyło 15 tys. polskich żołnierzy. Zob. A. K. Kunert, *Pius XII i żołnierze II Korpusu Polskiego gen. dyw. Władysława Andersa*, „Resovia Sacra” 2021, R. 28, s. 290-291 (DOI: 10.52097/rs.2021.273-311).

⁹⁶ Archiwum prywatne Stanisławy Sowy, Pamiątkowy dyplom z wizerunkiem Piusa XII przyznany Józefowi Kowalskiemu na pamiątkę wizyty i spotkania z papieżem w Watykanie.

⁹⁷ Wywiad ze Stanisławą Sową przeprowadzony w Spytkowicach w dniu 23 września 2021 r.

⁹⁸ M. Pasztor, *2 Korpus Polski a stosunki polsko-włoskie w latach 1945-1946*, „Przegląd Historyczno-Woj-

Żołnierze PSZ na Zachodzie we włoskim porcie przed podróżą do Wielkiej Brytanii (1946 r.)

Źródło: Archiwum CDZWIP Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie

przekonany co do słuszności decyzji w kwestii repatriacji Polaków do powojennej Polski⁹⁹. Wcześniej jednak należało dokonać przerzutu pozostających w Italii oddziałów polskich na Wyspy Brytyjskie. Kwestia ta wydawał się coraz bardziej paląca dla rządu włoskiego, który działał pod silną presją dyplomacji i propagandy sowieckiej oraz polskiej. Wobec nacisków ministerstwa spraw zagranicznych ZSRR, Włoch oraz Polski, Brytyjczycy w marcu 1946 r. podjęli decyzję o demobilizacji PSZ na Półwyspie Apenińskim¹⁰⁰. Równocześnie

Polscy żołnierze w Londynie po ewakuacji z Włoch (jesień 1946 r.)

Źródło: Archiwum CDZWIP Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie

na realizację przez rząd Polski Lubelskiej postanowień ogłoszonych w uchwale końcowej konferencji poczdamskiej, gdzie w fragmencie dotyczącym kwestii polskiej zapisano, że powracającym nad Wisłę Polakom zostaną zagwarantowane prawa osobiste oraz majątkowe na zasadach podobnych do tych, które dotyczą pozostałych obywateli polskich. I choć Brytyjczykom nie udało się uzyskać odpowiednich gwarancji od nowego rządu w Warszawie dla praw przyszłych repatriantów z PSZ, to rząd premiera Clementa Attlee był

w Londynie uruchomiono prace Komitetu ds. Polskich Sił Zbrojnych, który zainicjował działania mające pokierować losami żołnierzy polskich pozostających w Europie Zachodniej, w tym głównie we Włoszech. Polacy, którzy zdecydowali się na wyjazd do Wielkiej Brytanii po demobilizacji 2 Korpusu, przystępowali do specjalnie utworzonego Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia (ang. *Polish Resettlement Corps*), który 12 września 1946 r. uzyskał oficjalne poparcie Andersa, wbrew

skowy” 2015, nr 16 (67), z. 3 (253), s. 89-90.

⁹⁹ Ibidem, s. 89.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 91-100.

zdaniu wielu polskich polityków przebywających w Londynie. Zadaniem Korpusu było przygotowanie zdemobilizowanych żołnierzy do życia w cywilu, ewentualnie do powrotu do kraju¹⁰¹. Zarówno Józef Kowalski, jak i Jan Folga przystąpili do niego wraz z podjęciem decyzji o transporcie z Włoch do Wielkiej Brytanii. Folga przybył z Półwyspu Apenińskiego na Wyspy Brytyjskie już 9 września 1946 r. W Wielkiej Brytanii wziął udział w powszechnym plebiscycie zorganizowanym 21 września 1946 r. przez Brytyjczyków wśród żołnierzy PSZ, w którym należało określić swoje stanowisko odnośnie do ewentualnego powrotu do Polski. Wojskowi, którzy jak Folga i Kowalski zgłosili chęć powrotu do Ojczyzny, byli w pierwszej kolejności kierowani do tzw. obozów przejściowych zwanych też tranzytowymi (ang. *waiting camps*)¹⁰². Przebywając już na terytorium obozu, zgłaszali swoje zamiary dotyczące repatriacji na drukach dostarczonych przez wydział administracyjny brytyjskiej armii (tzw. *War Office*) do polskiego konsulatu. To uruchamiało procedurę relokacji do Polski. Po przeprowadzeniu rozmowy w konsulacie i wypełnieniu stosownej dokumentacji (w tym przede wszystkim kwestionariusza osobowego) otrzymywano kartę repatriacyjną pełniącą rolę tymczasowego dokumentu tożsamości. Po wizycie w konsulacie żołnierze wracali do obozu przejściowego, gdzie czekali na decyzję służb konsularnych. Równocześnie wojskowi porządkowali swoje sprawy związane z dotychczasową służbą, jak np. kwestia zaległego żołdu lub odpraw demobilizacyjnych¹⁰³. Wraz z podjęciem decyzji o powrocie do Polski Józef Kowalski oraz Jan Folga musieli przejść procedurę repatriacyjną. Zasadniczo nie było ona szczególnie skomplikowana, aczkolwiek podlegała ciągłym zmianom. Po wciągnięciu na listę repatriacyjną żołnierze byli relokowani z obozu przejściowego do tzw. obozu repatriacyjnego, gdzie oczekiwano na transport do Polski. Wielce prawdopodobne, że Folgę przetransportowano do obozu Livermere usytuowanego w miejscowości New Market w hrabstwie Suffolk w Anglii Wschodniej, gdzie ulokowano wszystkich repatriantów z 7 Pułku Ułanów Lubelskich¹⁰⁴. 29 kwietnia 1947 r. przyszedł ostatni rozkaz, który nakazywał Foldze opuścić obóz i udać się przez port morski w Glasgow w drogę powrotną do Polski (rozkaz nr 100/47)¹⁰⁵. W maju Jan Folga dopłynął do Gdańska, gdzie pozwolono mu opuścić okręt¹⁰⁶. Z miasta, w którym w 1939 r. padły pierwsze strzały drugiej wojny światowej, udał się w rodzinne strony. Folga po niemal ośmiu latach nieobecności, po przejściu przez Syberię, Iran, Palestynę, Egipt,

¹⁰¹ B. Bolesławski, *Powojenne dylematy żołnierzy Andersa*, „Biuletyn IPN” 2018, nr 5 (150), s. 106-107.

¹⁰² S. Artymowski, *Od tęsknoty do werbunku. Szkic o przebiegu repatriacji żołnierzy PSZ na Zachodzie do Polski w latach 1945-1948*, „Studia Podlaskie” 2009/2010, t. XVIII, s. 198.

¹⁰³ Byli żołnierze 2 Korpusu deklarujący dobrowolną chęć powrotu do ojczyzny lub na ziemię tzw. Kresów Wschodnich, odłączonych po wojnie od Polski, otrzymywali jeszcze dwumiesięczny żołd i odprawę. W sumie było to około 100 funtów sterlingów. Zob. B. Bolesławski, *Powojenne dylematy...*, op. cit., s. 106.

¹⁰⁴ Zob. <https://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk/PRC/PRC.htm>, [dostęp: 8.11.2021].

¹⁰⁵ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

¹⁰⁶ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

Włochy i Wielką Brytanię, mógł ponownie spotkać się z rodziną. Po powrocie do Bachowic, Jan Folga poddany został państwowemu ostracyzmowi. Nie mógł liczyć na żadne względy przy poszukiwaniu pracy. Tę znalazł w cegielni, ale wynagrodzenie pozostawiało wiele do życzenia. Poprawa bytu materialnego Folgi i jego najbliższych nastąpiła dopiero po odwilży gomułkowskiej w 1956 r. W listopadzie 1960 r. znalazł zatrudnienie w Oświęcimiu w działającym tam zakładzie filialnym, będącym częścią Walcowni Metali „Dziedzice” im. Feliksa Dzierżyńskiego w Czechowicach-Dziedzicach. W oświęcimskiej walcowni metali kolorowych pracował do lata 1971 r.¹⁰⁷ Do końca życia mieszkał w Bachowicach. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku jako świadek historii uczestniczył w organizowanych na terenie lokalnych szkół pogadankach z uczniami na temat drugiej wojny światowej i udziału w niej 2 Korpusu Polskiego. Jan Folga zmarł 8 listopada 2001 r. Został pochowany na cmentarzu w rodzinnych Bachowicach.

Nieco wcześniej do Ryczowa wrócił Józef Kowalski. Według relacji rodzinnych do domu w Ryczowie dotarł w wigilię Bożego Narodzenia 1946 r.¹⁰⁸ Józef Kowalski zmarł w Ryczowie 18 grudnia 1981 r., dożywając 81 lat. Jego żona Anna przeżyła męża pięć lat, zmarła w 1986 r. Oboje są pochowani na cmentarzu parafialnym w Ryczowie.

Uhonorowanie oraz upamiętnienie – wczoraj i dziś

Zasługi poniesione przez Józefa Kowalskiego i Jana Folgę w czasie kampanii włoskiej toczącej się od lata 1943 do maja 1945 r. nie przeszły bez echa. Jeszcze w trakcie trwania wojny oraz już po jej zakończeniu obaj byli wielokrotnie honorowani i odznaczani, zarówno przez dowództwo polskie, jak i brytyjskie. Pierwszym odnotowanym odznaczeniem był Krzyż Pamiątkowy Monte Cassino. Józefowi Kowalskiemu przyznano go rozkazem nr 18/45 z dnia 22 lutego 1945 r. (nr Krzyża 26254)¹⁰⁹. Przyznanie odznaczenia nastąpiło w warunkach polowych pięć dni później, 27 lutego¹¹⁰. Jan Folga otrzymał to odznaczenie niespełna miesiąc po Kowalskim, bo 19 marca 1945 r. (przyznany rozkazem dziennym nr 50/45)¹¹¹. Według upublicznionego wykazu osób odznaczonych Krzyżem Janowi Földze nadano Krzyż o numerze 4262¹¹². Krzyż Pamiątkowy Monte Cassino został

¹⁰⁷ Ibidem, Legitymacja ubezpieczeniowa Jana Folgi, s. 7-11.

¹⁰⁸ Wywiad ze Stanisławą Sowa przeprowadzony w Spytkowicach w dniu 23 września 2021.

¹⁰⁹ CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. II.53.27467, s. 10; zob. też <http://krzyz.montecassino.eu/5bl.php>, [dostęp: 9.11.2021].

¹¹⁰ Archiwum prywatne Stanisławy Sowy, Legitymacja Józefa Kowalskiego upoważniająca do noszenia Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino (nr legitymacji: 26254).

¹¹¹ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

¹¹² Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Zaświadczenie potwierdzające uprawnienie dla Jana Folgi do noszenia Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino wystawione 28 marca 1947 r. przez dowódcę 7 Pułku Ułanów Lubelskich ppłk. Bronisława Mokrzyckiego; por. http://krzyz.montecassino.eu/12_pulk_ulanow_podolskich.php, [dostęp 9.11.2021].

ustanowiony rozkazem Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych gen. Kazimierza Sosnkowskiego z dnia 26 lipca 1944 r. W akcie ustanowienia tego odznaczenia zapisano: „Celem upamiętnienia czynów oręża polskiego, dokonanych przez żołnierzy 2 Korpusu na ziemi włoskiej, ukoronowanych zdobyciem Monte Cassino – ustanawiam «KRZYŻ PAMIĄTKOWY MONTE CASSINO», dla wszystkich uczestników tych walk”¹¹³. Prawo do otrzymania Krzyża oraz jego noszenia uzyskali „wszyscy żołnierze 2 Korpusu, którzy brali czynny udział w walkach 2 Korpusu o Monte Cassino, Piedimonte, Passo Corno, w okresie od 12 maja 1944 do 31 maja 1944 roku”, jak również „wszyscy żołnierze 2 Korpusu ranni na polu bitwy w okresie od 27 kwietnia 1944 do 11 maja 1944 [...]”¹¹⁴. Krzyż Pamiątkowy Monte Cassino stanowi jedno z najważniejszych – ze względów historycznych i sentymentalnych – polskich wojskowych odznaczeń przyznawanych żołnierzom Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Niestety dla weteranów PSZ nim odznaczonych w okresie powojennym nie był on uznawany przez władze Polski Ludowej. Odznaka Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino została włączona do polskiego systemu odznaczeń wojskowych uchwałą sejmową dopiero 16 października 1992 r.¹¹⁵

Niespełna miesiąc po otrzymaniu Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino, bo 12 kwietnia 1945 r. (rozkazem dziennym nr 69) Jan Folga otrzymał przywilej noszenia odznaki honorowej 3 Dywizji Strzelców Karpackich ustanowionej w marcu 1944 r. W uzasadnieniu decyzji o przyznaniu Foldze odznaki 3 DSK wskazano, że jest to uhonorowanie za otrzymane podczas bojów „rany i kontuzje”¹¹⁶. Niedługo później rozkazem z 7 maja 1945 r. plutonowemu Foldze przyznano prawo do noszenia znaku rozpoznawczego 12 Pułku Ułanów Podolskich¹¹⁷. Wspomniany „znak” pułkowy stanowiły orzeł z monogramami 12 Puł-

Legitymacja Józefa Kowalskiego upoważniająca do noszenia Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino

Źródło: Archiwum prywatne Stanisławy Sowcy

¹¹³ Zob. <http://krzyz.montecassino.eu/historia.php>, [dostęp 9.11.2021].

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Ustawa z dnia 16 października 1992 r. o orderach i odznaczeniach, w: Dziennik Ustaw, 1992, nr 90, poz. 450, s. 1609-1613; Ustawa z dnia 16 października 1992 r. Przepisy wprowadzające ustawę o orderach i odznaczeniach, uchylające przepisy o tytułach honorowych oraz zmieniające niektóre ustawy, w: Dziennik Ustaw, 1992, nr 90, poz. 451, s. 1614 (artykuł 6, punkt 1, podpunkt 6).

¹¹⁶ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan]; Archiwum prywatne Władysława Bobik, Zaświadczenie wydane Janowi Foldze z 7 Pułku Ułanów Lubelskich uprawniające do noszenia odznaki honorowej 3 DSK.

¹¹⁷ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan].

Zaświadczenie wydane Janowi Foldze
z 7 Pułku Ułanów Lubelskich uprawniające
do noszenia odznaki honorowej 3 DSK
Źródło: Archiwum prywatne Władysławy Bobik

ku noszony na beretach, a także odznaka pułku przedstawiająca czarny krzyż maltański nakładający się na promienisty symbol słońca nawiązujący do herbu Podola. Pomiedzy ramionami krzyża umieszczono symbolikę trójkolorowych proporców pułkowych oraz patek amarantowo-granatowych. Proporzec 12 Pułku Ułanów Podolskich w kolorach czerwono-biało-niebieskim urósł do rangi symbolu, wraz z zawieszeniem go na ruinach zdobytego klasztoru na Monte Cassino 18 maja 1944 r.

Jeszcze podczas pobytu we Włoszech, w dniu 19 grudnia 1945 r. Jan Folga otrzymał od gen. Bolesława Ducha odznakę pamiątkową 3 DSK (legitymacja nr 11144)¹¹⁸, która nawiązywała do symboliki odznaki Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich oraz Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino. Na awersie umieszczono dewizę: „Wiara – Wytrwałość – Zwycięstwo”. Kilka miesięcy później (rozkaz z 23 marca 1946 r.) Folga uzyskał zaszczyt noszenia kolejnej odznaki wojskowej. Do już posiadanych odznak, 12 Pułku Ułanów Podolskich oraz 3 DSK, dołożył odznakę pamiątkową 7 Pułku Ułanów Lubelskich¹¹⁹. Początki odznaki pułkowej sięgają lat dwudziestych ubiegłego stulecia (pierwsze jej nadanie nastąpiło w marcu 1923), ale – co ciekawe – za jej autora i projektanta uważa się ówczesnego dowódcę pułku ppłk Zygmunta Piaseckiego, który w 1936 r. nabył dwór w Ryczowie i tam też zamieszkał, przywracając blask posiadłości i dobrom ryczowskim. Z kolei sam gen. Piasecki przez historyków, parających się dziejami pułku po dziś dzień, uważany jest za postać ikoniczną¹²⁰.

Jak wynika z dokumentacji zachowanej w londyńskim Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego, zarówno Józef Kowalski, jak i Jan Folga w 1946 r. otrzymali od dowództwa 2 Korpusu Polskiego Medale Wojska. O ile w przypadku Józefa Kowalskiego nie sposób odtworzyć chronologii przyznawania tego wyjątkowego odznaczania, to już w odniesieniu do Jana Folgi

¹¹⁸ Ibidem; Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja upoważniająca do posiadania i noszenia pamiątkowej odznaki 3 Dywizji Strzelców Karpackich (legitymacja nr 11144).

¹¹⁹ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan]; Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja plutonowego Jana Folgi potwierdzająca otrzymanie odznaki pamiątkowej 7 Pułku Ułanów Lubelskich im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego z dnia 23 marca 1946.

¹²⁰ Zob. W. Laudyn, *Zarys historii wojennej pułków polskich 1918-1920: 7 Pułk Ułanów Lubelskich*, Warszawa 1931, s. 3-38; 7 Pułk Ułanów Lubelskich, „Polska Zbrojna”, nr okazyjny z 20 czerwca 2021, s. 1-8.

jest to możliwe. Folga otrzymał Medal Wojska rozkazem dziennym nr 99/46 dowództwa 2 Korpusu Polskiego z 16 kwietnia 1946 r. (rozkaz personalny nr 165)¹²¹. Wiadomość o nadaniu tego Medalu dotarła do dowództwa 7 Pułku Ułanów Lubelskich tydzień później, 23 kwietnia¹²². Wtedy też Folga został powiadomiony o decyzji najwyższych władz polskich w kwestii nadania mu tego – jak się miało okazać – symbolicznego odznaczenia. Symbolicznego, bowiem wspomniany Medal Wojska, Polska Swojemu Obrońcy, został ustanowiony na mocy dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 lipca 1945 r.¹²³ Dekret ów został podpisany przez prezydenta polskiego na uchodźstwie, Władysława Raczkiewicza, zaledwie dwa dni przed wycofaniem przez aliantów zachodnich uznania dyplomatycznego Rządu RP na emigracji¹²⁴. Tym sposobem faktycznie nastąpiło uznanie przez społeczność międzynarodową powołanego w kraju marionetkowego Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Medal Wojska nadawano żołnierzom wojsk lądowych Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Aby go otrzymać, należało wykazać się podczas służby szczególnymi zasługami oraz wykonywać ją nader sumiennie¹²⁵. Żołnierz wskazany do odznaczenia musiał odbyć służbę w jednostce operacyjnej biorącej czynny udział w walce z wrogiem przez co najmniej sześć miesięcy, bez przerwy. Odznaczenie można było uzyskać czterokrotnie. O jego nadaniu decydował prezydent RP na uchodźstwie, a z jego upoważnienia Szef Sztabu Głównego, a także dowódcy 1 i 2 Korpusu oraz dowódca jednostek wojskowych na Środkowym Wschodzie¹²⁶. Medal Wojska przyznany Janowi Foldze oraz innym żołnierzom Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie przez dowództwo 2 Korpusu nie został uznany przez nowe władze polskie i był dezawuowany przez cały okres istnienia PRL. Stan ten uległ zmianie dopiero po transformacji prawno-ustrojowej w Polsce. Decyzję w sprawie uznania Medalu Wojska ustanowionego decyzją Raczkiewicza podjął Sejm RP, uchwalając stosowną ustawę w dniu 16 października 1992 r.¹²⁷

Ostatnią formą uhonorowania Jana Folgi przez dowództwo 2 Korpusu Polskiego było przyznanie mu 6 lutego 1947 r. odznaki pamiątkowej Korpusu, którą

¹²¹ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Zaświadczenie potwierdzające do noszenia przez plutonowego Jana Folgę Medalu Wojska wystawione 25 kwietnia 1947 r. przez dowódcę 7 Pułku Ułanów Lubelskich ppłk Bronisława Mokrzyckiego.

¹²² Archiwum IPMS, sygn. R 1131 [Rozkaz dzienny 99/45 dowództwa 2 Korpusu. Oddział Personalny z dnia 16 kwietnia 1946 r. w sprawie nadania Medalu Wojska].

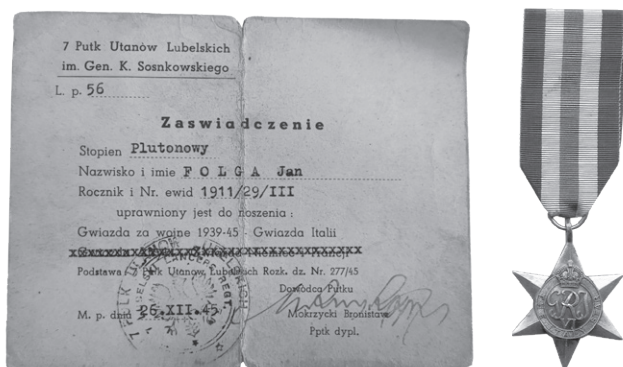
¹²³ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 lipca 1945 r. o Medalu Wojska, w: *Dziennik Ustaw*, 1945, nr 9, poz. 29.

¹²⁴ Informacja o wycofaniu poparcia rządów Wielkiej Brytanii i USA dla rządu londyńskiego została przekazana Edwardowi Raczyńskiemu, ówczesnemu ambasadorowi RP w Wielkiej Brytanii, 27 czerwca 1945 r. Zob. A. Zaćmiński, *Koncepcje i próby zachowania oraz odtworzenia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945-1954)*, „Dzieje Najnowsze” 1999, R. XXXI, z. 4, s. 41.

¹²⁵ Zob. <https://www.cyfrowewm.pl/obiekt/759/medal-wojska>, [dostęp: 8.11.2021].

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ustawa z dnia 16 października 1992 r. o orderach i odznaczeniach, w: *Dziennik Ustaw*, 1992, nr 90, poz. 450, s. 1609-1613; Ustawa z dnia 16 października 1992 r. Przepisy wprowadzające ustawę o orderach i odznaczeniach..., w: *Dziennik Ustaw*, 1992, nr 90, poz. 451, s. 1614 (artykuł 6, punkt 1, podpunkt 1).

Zaświadczenie wystawione Janowi Foldze, nadające uprawnienie do noszenia Gwiazdy za Wojnę 1939-1945: Gwiazdy Italii z dnia 26 grudnia 1945 r. (zaświadczenie nr 56).

Obok odznaczenie Gwiazda Italii

Źródło: Archiwum prywatne Władysławy Bobik; domena publiczna

ustanowiono rozkazem wojskowym we wrześniu 1946 r.¹²⁸ Zasługi i dokonania wojenne Józefa Kowalskiego i Jana Folgi zostały dostrzeżone również przez dowództwo wojsk brytyjskich. Kowalski 20 grudnia 1945 r., a Folga niespełna tydzień później (26 grudnia 1945 r.) otrzymali podwójne odznaczenie przyznane przez Brytyjczyków. Pierwszym była Gwiazda za Wojnę 1939-1945 (ang. 1939-45 Star), a drugim prestiżowa Gwiazda Italii (ang. *Italy Star*)¹²⁹. Obie Gwiazdy zaliczane są do medali kampanii brytyjskich i nadawane są uczestnikom konkretnych konfliktów zbrojnych prowadzonych przez Wielką Brytanię. Pierwszy z wymienionych medali otrzymywali żołnierze (również z wojsk sojuszniczych) uczestniczący w działaniach wojennych pomiędzy 3 wrześniem 1939 r. (moment przystąpienia Wielkiej Brytanii do wojny) a 2 wrześniem 1945 r. (data zakończenia wojny z Japonią na Pacyfiku). Kluczowym kryterium, aby go otrzymać, było przebycie co najmniej półrocznej służby na obszarze operacji wojskowej, ale – co istotne – otrzymanie Gwiazdy za Wojnę 1939-1945 było podstawą do uzyskania kolejnej Gwiazdy dedykowanej już konkretnej kampanii wojennej¹³⁰. Tym

¹²⁸ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan]. Pisemne zaświadczenie, uprawniające Folgę do noszenia odznaki, zostało wystawione przez dowódcę pułku ppłk Bronisława Mokrzyckiego 25 kwietnia 1947 r. Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Zaświadczenie wystawione plutonowemu Janowi Foldze potwierdzające uprawnienie do noszenia Odznaki Pamiątkowej 2 Korpusu (Rozkaz dzienny 7 Pułku Ułanów Lubelskich nr 30).

¹²⁹ Archiwum IPMS, sygn. A.XI.54/6, brak paginacji [Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan]; CAW, Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. II.53.27467, s. 10; Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Zaświadczenie wystawione plutonowemu Janowi Foldze potwierdzające uprawnienie do noszenia Gwiazdy za Wojnę 1939-1945: Gwiazdy Italii z dnia 26 grudnia 1945 r. (zaświadczenie nr 56).

¹³⁰ *Summary of Award Conditions of Campaign Stars, The Defence Medal and the War Medal. Wearing of Emblems Denoting Mentions in Despatches, King's Commendations for Brave Conduct and King's Commendation for Valuable Service in the Air*, Melbourne 1948; s. 6-10; *The War Medal, 1939-1945, The India*

Zaświadczenie wydane plutonowemu Janowi Foldze, potwierdzające uprawnienie do noszenia brytyjskiego Medalu Wojny 1935-45 ogłoszone rozkazem dziennym 7 Pułku Ułanów Lubelskich nr 267 z dnia 19 lipca 1946 r. Obok odznaczenie Medal Wojny 1939-1945

Źródło: Archiwum prywatne Władysławy Bobik; domena publiczna

sposobem Folga po uhonorowaniu Gwiazdą za Wojnę mógł otrzymać Gwiazdę Italii przyznawaną za służbę bojową na terenie Włoch oraz szerzej w rejonie basenu Morza Śródziemnego. Tak więc Gwiazdę tę otrzymywali żołnierze zasłużeni w walkach prowadzonych na Sycylii, Sardynii i Korsyce, w kontynentalnych Włoszech (w okresie od 11 czerwca 1943 do 2 maja 1945 r. i kapitulacji Niemców na Półwyspie Apenińskim), ale także m.in. w Egipcie, Grecji oraz Jugosławii¹³¹. Przyznanie Foldze przez Brytyjczyków Gwiazdy Italii było formą najwyższego uhonorowania za przebyty przez niego szlak kampanii włoskiej, z bitwą pod Monte Cassino jako kulminacyjnym momentem. Ostatnim odnotowanym brytyjskim wyróżnieniem był przyznany Janowi Foldze Medal Wojny 1939-1945. Wręczono go rozkazem dziennym 7 Pułku Ułanów Lubelskich nr 257 z dnia 19 lipca 1946 r.¹³² Odznaczenie to przyznawano za udział wojnie w Europie, Afryce lub w rejonie Pacyfiku. Aby otrzymać to odznaczenie, należało być w czynnej służbie przez co najmniej 28 dni¹³³.

Decyzja o powrocie do powojennej ojczyzny była dla Józefa Kowalskiego i Jana Folgi raczej oczywista, ze względu na ich rodziny pozostające

services Medal, 1939-1945. Changes in the Time Qualifications for the Campaign Stars and the Defence Medal. Wearing of Emblems Denoting Mentions in Despatches, King's Commendations for Brave Conduct and King's Commendation for Valuable Service in the Air with Appendix containing a summary of the conditions of award of the campaign stars, the Defence Medal, the War Medal and the India Service Medal, s. 4-5, 15-16, London 1946 (reprint 1954). Zob. też: <https://www.gov.uk/guidance/medals-campaigns-descriptions-and-eligibility#world-war-2-medals>, [dostęp: 3.11.2021].

¹³¹ Ibidem, s. 14-15.

¹³² Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Zaświadczenie wydane plutonowemu Janowi Foldze potwierdzające uprawnienie do noszenia brytyjskiego Medalu Wojny 1935-45 ogłoszone rozkazem dziennym 7 Pułku Ułanów Lubelskich nr 267 z dnia 19 lipca 1946.

¹³³ Zob. <https://www.gov.uk/guidance/medals-campaigns-descriptions-and-eligibility#war-medal-1939-to-1945>, [dostęp: 8.11.2021].

w Polsce. Nie zmienia to jednak faktu, że decyzjom tym towarzyszyły obawy o reakcję polskich władz. Pomny tych obaw Jan Folga postanowił, że wszelkie medale i odznaczenia otrzymane na Zachodzie pozostawi w Wielkiej Brytanii, aby w pewnym sensie pomniejszyć swój udział w kluczowych bitwach stoczonych w kampanii włoskiej. Najpewniej liczył, że jako żołnierz niskiej szarży i bez udokumentowanego udziału w kluczowych bitwach, jakie rozegrały się z udziałem Polaków na Półwyspie Apenińskim, nie będzie specjalnie „atrakcyjnym” celem dla organów bezpieczeństwa w Polsce Ludowej. Pierwsze miesiące i lata po powrocie do Polski były dla Kowalskiego i Folgi wyjątkowo trudne. Wszystkich żołnierzy Andersa z premedytacją poddawano szykanom, traktując ich jako „zdrajców” Polski. W dosadny sposób wypowiedział się na ten temat Jerzy Grzybowski – historyk związany naukowo i zawodowo z Uniwersytetem Warszawskim: „Jeszcze w czasie wojny w języku władz sowieckich pojawiło się pojęcie «andersowcy», które odnoszono do wszystkich żołnierzy PSZZ. Pojęcie to miało oczywiście negatywny odcień i używano go równorzędnie z takimi pojęciami jak «zdrajca», «wróg ludu», «element społecznie niebezpieczny» itp. Termin ten w późniejszym okresie utrwalił się w sowieckiej i rosyjskiej historiografii”¹³⁴.

Kowalski i Folga w związku z ich służbą w Armii Andersa stali się obiektem obserwacji prowadzonej przez Urząd Bezpieczeństwa (później Służbę Bezpieczeństwa). Dom Folgów często był „odwiedzany” przez parę ubowców co potęgowało stan zagrożenia. Innym razem Kowalskiego i Folgę ściągano do Wadowic na przesłuchania prowadzone przez UB. W orbicie zainteresowania „bezpieki” był przede wszystkim okres pomiędzy 1945 a 1947, a więc lata pobytu we Włoszech oraz w Wielkiej Brytanii już po zakończeniu wojny¹³⁵. Sprawa wydawała się poważna, bowiem wielu żołnierzy PSZ na Zachodzie, którzy zdecydowali się na powrót do domu, czekały liczne represje ze strony aparatu bezpieczeństwa zarówno polskiego, jak i sowieckiego. Co najmniej kilka tysięcy żołnierzy, którzy powrócili z Wielkiej Brytanii (głównie na terytorium Litwy i Białorusi i szerzej tzw. Kresów Wschodnich) zostali – nierzadko wraz z rodzinami – aresztowani i zesłani na Syberię (m.in. do obwodu irkuckiego)¹³⁶. Jednocześnie skonfiskowano im przyznane przy Brytyjczyków i dowództwo PSZ medale oraz odznaczenia. Często przejmowano posiadane przez nich mienie¹³⁷.

Po powrocie do ojczyzny Jan Folga i Józef Kowalski mogli odnieść iluzoryczne wrażenie, że nie będą ich spotykać represje i szykany. Zostali wówczas odznaczeni Medalem Wojska za Wojnę 1939-1945, będący formą nagrodzenia

¹³⁴ J. Grzybowski, *Powojenne losy żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po powrocie na Białoruś*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 6/1 (11), s. 232.

¹³⁵ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

¹³⁶ J. Grzybowski, *Powojenne losy...*, op. cit., s. 236.

¹³⁷ B. Bolesławski, *Powojenne dylematy...*, op. cit., s. 108.

przez nowe polskie władze żołnierzy walczących z Niemcami na wszystkich frontach¹³⁸. Niestety była to tylko ułuda. W latach PRL-u wiele uczyniono, aby doprowadzić do zapomnienia zasług poniesionych na rzecz Polski w mundurze PSZ na Zachodzie przez Józefa Kowalskiego i Jana Folgę. Całkowicie wyrugowano w oficjalnie przyjętej narracji ich aktywność w polskiej armii w okresie od maja 1945 do 1947 r. Dowodzi tego m.in. adnotacja zamieszczona w książeczce legitymacyjnej Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD) przyznanej Janowi Foldze. Z jej treści wynika, że Folga, uwzględniając kampanię wrześniową 1939 r. oraz służbę w Armii Andersa, był czynnym żołnierzem łącznie dwa lata i dziewięć miesięcy, które z czasem wydłużono do dwóch lat i jedenastu miesięcy. Jako moment zakończenia służby wskazano 9 maja 1945 r., a więc datę przyjętą w ZSRR jako dzień kapitulacji III Rzeszy. Całkowicie przy tym pominięto okres przynależności do PSZ od 10 maja 1945 r. aż do jego repatriacji do Polski we wrześniu 1947 r. Trzeba również zasygnalizować, że Folga został członkiem ZBoWiD-u dopiero we wrześniu 1969 r., a więc 22 lata po powrocie do kraju¹³⁹.

Przywracanie należnych honorów w ojczyźnie żołnierzom 2 Korpusu Polskiego następowało stopniowo od lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia, co świadczyło o odwilży w polityce wewnętrznej totalitarnego państwa. W marcu 1982 r. Janowi Foldze wręczono Medal za udział w Wojnie Obronnej 1939¹⁴⁰. Odznaczenie to zostało wprowadzone ustawą sejmową z 3 lipca 1980 r. Jego ustanowienie w lipcu 1980 r. nie było przypadkowe. Medal stanowił odpowiedź reżimowego państwa na oczekiwania społeczeństwa polskiego dążącego do odkłamywania historii. Do jego noszenia uprawnieni zostali m.in. byli żołnierze Korpusu Ochrony Pogranicza oraz Straży Granicznej stawiający opór sowieckiemu najeźdźcy we wrześniu 1939 r.¹⁴¹ Kilka lat później, 10 września 1986 r., uchwałą Rady Państwa podjęto decyzję o przyznaniu Foldze Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski¹⁴² – odznaczenia, które w polskim systemie orderowo-odznaczeniowym zajmuje wysokie miejsce w hierarchii, ustępując miejsca wyłącznie cywilnemu Orderowi Orła Białego oraz Orderowi Wojennemu Virtuti Militari. Kilka miesięcy później władze

¹³⁸ S. Artymowski, *Ordery i odznaczenia polskie jako źródło informacji historycznych*, „Niepodległość i Pamięć”, 2011, nr 18/1 (33), s. 164.

¹³⁹ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja kombatancka Jana Folgi wystawiona przez Związek Bojowników o Wolność i Demokrację. Zarząd wojewódzki w Bielsku-Białej (legitymacja nr: 0307722); ibidem, Zaświadczenie o uprawnieniach wydane Stanisławie Foldze przez Urząd do Spraw Kombatanów i Osób Represjonowanych (zaświadczenie nr: 452873/0615054).

¹⁴⁰ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja nr 78-82-85 MW upamiętniająca odznaczenie Jana Folgi Medalem za Udział w Wojnie Obronnej 1939, Warszawa 31 marca 1982.

¹⁴¹ Ustawa z dnia 3 lipca 1981 r. o ustanowieniu medalu Za udział w wojnie obronnej 1939, w: Dziennik Ustaw 1981, nr 18, poz. 84, s. 197-198 (art.2).

¹⁴² Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja nr 2933-86-14 potwierdzająca nadanie Janowi Foldze Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski, Warszawa 10 września 1986.

państwowe przyznały Foldze Medal Zwycięstwa i Wolności 1945¹⁴³. Decyzja o przekazaniu tego odznaczenia zapadła dopiero w 1987 r., choć tradycje tego medalu sięgają października 1945 r., kiedy to zatwierdzono go dekretem Rady Ministrów¹⁴⁴. Medal ten ustanowiono „w celu upamiętnienia zwycięstwa Narodu Polskiego i Jego Sprzymierzeńców nad barbarzyństwem hitlerowskim i triumfu idei wolności demokratycznej oraz dla odznaczenia osób, które

Krzyż Czynu Bojowego
Polskich Sił Zbrojnych
na Zachodzie przyznany
Janowi Foldze

Źródło: Archiwum prywatne
Władysławy Bobik

swoim działaniem lub cierpieniem w kraju lub zagranicą w czasie do 9 maja 1945 r. przyczyniły się do tego zwycięstwa i triumfu [...]”¹⁴⁵. W myśl tej wykładni Jan Folga spełniał wszelkie kryteria postawione przed osobami honorowanymi tym odznaczeniem. Fakt, że czekał na jego otrzymanie 40 lat od powrotu z Wielkiej Brytanii nie pozostawia żadnych wątpliwości co do intencji kolejnych powojennych władz stojący u sterów Polski Ludowej, dążących do zdezwauowania repatriowanych do kraju żołnierzy 2 Korpusu Polskiego.

Po 1989 r. i transformacji polityczno-ustrojowej nastąpił proces dekomunizacji historii, którego konsekwencją było m.in. przywracanie pamięci o żołnierzach generała Władysława Andersa i ich „drodze do wolności”. Nastąpiło to już wiosną 1989 r. W maju Sejm RP podjął decyzję o wpro-

wadzaniu do polskich odznaczeń wojskowych Krzyża Czynu Bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, który nadawano „uczestnikom działań bojowych prowadzonych przez Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie w latach 1939-1945” jako „wyraz uznania, szacunku i pamięci dla ich czynu zbrojnego”¹⁴⁶. Co istotne – na wstędku odznaczenia zamieszczano metalowe okucia, na których wygrawerowano nazwy bitew, w których osoba uhonorowana brała udział. Krzyż ten zawisnął na piersi Jana Folgi postanowieniem Prezydenta RP z dnia 15 października 1990 r.¹⁴⁷ Na wstędku jego Krzyża pojawiły się nazwy: Monte Cassino, Ankona, Bolonia. Nieco wcześniej, bo już 24 sierpnia pamiętnego 1989 r. Szef Wojewódzkiego Sztabu Wojskowego w Bielsku-Białej,

¹⁴³ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja nr 591-87-18 poświadczająca odznaczenie Jana Folgi Medalem Zwycięstwa i Wolności 1945, Warszawa 1 kwietnia 1987.

¹⁴⁴ Dekret z dnia 26 października 1945 r. o ustanowieniu Medalu Zwycięstwa i Wolności 1945 r., w: Dziennik Ustaw 1945, nr 50, poz. 286, s. 441.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o ustanowieniu Krzyża Czynu Bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, w: Dziennik Ustaw, 1989, nr 30, poz. 161, s. 492-493.

¹⁴⁷ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja nr 61-90-29 PSZ potwierdzająca odznaczenie Jana Folgi Krzyżem Czynu bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, Warszawa 15 października 1990.

plk Czesław Mieszczak, korzystając z przysługujących mu prerogatyw, podjął decyzję o awansie Jana Folgi na stopień starszego sierżanta¹⁴⁸. Kolejny awans Folga otrzymał 12 lutego 2001 r. Ówczesny Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski mianował go na stopień podporucznika Wojska Polskiego¹⁴⁹. W tym samym roku rząd RP docenił kombatancką przeszłość Jana Folgi, przyznając mu okolicznościowy i zdobiony patent Weterana Walk o Wolność i Niepodległość Ojczyzny¹⁵⁰, choć samą odznakę Weterana Walk o Niepodległość otrzymał już decyzją Kierownika Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych 1 września 1995 r.¹⁵¹ Uroczyste wręczenie patentów potwierdzających tytuł odbyło się w siedzibie Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie 8 marca 2002 r.¹⁵²

Od kilku lat w gminie Spytkowice ma miejsce przywracanie należnej pamięci o osobach – mieszkańcach gminy, którzy w latach okupacji niemieckiej i sowieckiej poświęcili się walce z oboma antyludzkimi systemami totalitarnymi. W 2021 r. sprawiedliwości dziejowej stała się zadość i władze gminy Spytkowice podjęły decyzję o właściwym uhonorowaniu żołnierzy polskich – Józefa Kowalskiego oraz Jana Folgi. W dniu 25 listopada 2021 r. rada gminna na wniosek wójta jednogłośnie podjęła uchwałę, w której zobowiązano się do „upamiętnienia bohaterskich postaw” obu żołnierzy 2 Korpusu Polskiego „poprzez ufundowanie i umieszczenie tablicy pamiątkowej w godnym tego wydarzenia miejscu”¹⁵³.

Bibliografia

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (Archiwum IPMS):

sygn. A.XI.54/6: Ewidencja szeregowych 7 Pułku Ułanów Lubelskich (założona dn. 19 I 1945), Karta ewidencyjna: kapral Folga Jan.

sygn. R 1131 [Rozkaz dzienny 99/45 dowództwa 2 Korpusu. Oddział Personalny z dnia 16 kwietnia 1946 r. w sprawie nadania Medalu Wojska].

¹⁴⁸ Archiwum prywatne Władysławy Bobik, Legitymacja Jana Folgi potwierdzająca odznaczenie Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Warszawa 10 września 1986; ibidem, Dyplom mianowania Jana Folgi rozkazem personalnym nr 8 z dnia 24 sierpnia 1989 r. w sprawie mianowania na stopień starszego sierżanta.

¹⁴⁹ Ibidem, Dyplom mianowania przez Prezydenta RP st. sierżanta Jana Folgi na stopień podporucznika Wojska Polskiego, Kraków 4 maja 2001.

¹⁵⁰ Ibidem, Patent nr 45677 stwierdzający uzyskanie przez Jana Folgę tytułu Weterana Walk o Wolność i Niepodległość Ojczyzny, Warszawa 2001.

¹⁵¹ Ibidem, Legitymacja Weterana Walk o Niepodległość nr 247284/2784, Warszawa 1 września 1995.

¹⁵² Ibidem, Korespondencja z Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie do Jana Folgi w sprawie przyznania tytułu Weterana Walk o Wolność i Niepodległość Ojczyzny, Kraków 25 lutego 2002.

¹⁵³ Uchwała nr XXX/288/21 Rady Gminy Spytkowice z dnia 25 listopada 2021 r. w sprawie: uczczenia pamięci Jana Folgi, mieszkańca gminy Spytkowice, bohatera II Wojny Światowej, s. 1-2; Uchwała nr XXX/289/21 Rady Gminy Spytkowice z dnia 25 listopada 2021 r. w sprawie: uczczenia pamięci Józefa Kowalskiego, mieszkańca gminy Spytkowice, bohatera II Wojny Światowej, s. 1-2.

Archiwum prywatne Agnieszki Czerwińskiej:

Fotografia Józefa Kowalskiego z czasów służby w 2 Korpusie Polskim.

Archiwum prywatne Władysławy Bobik:

Dyplom mianowania Jana Folgi rozkazem personalnym nr 8 z dnia 24 sierpnia 1989 r. w sprawie mianowania na stopień starszego sierżanta.

Dyplom mianowania przez Prezydenta RP st. sierżanta Jana Folgi na stopień podporucznika Wojska Polskiego, Kraków 4 maja 2001.

Korespondencja z Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie do Jana Folgi w sprawie przyznania tytułu Weterana Walk o Wolność i Niepodległość Ojczyzny, Kraków 25 lutego 2002.

Legitymacja Weterana Walk o Niepodległość nr 247284/2784, Warszawa 1 września 1995 r.

Legitymacja Jana Folgi potwierdzającą odznaczenie Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Warszawa 10 września 1986.

Legitymacja kombatancka Jana Folgi wystawiona przez Związek Bojowników o Wolność i Demokrację. Zarząd wojewódzki w Bielsku-Białej (legitymacja nr: 0307722).

Legitymacja nr 2933-86-14 potwierdzająca nadanie Janowi Foldze Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski, Warszawa 10 września 1986.

Legitymacja nr 591-87-18 poświadczająca odznaczenie Jana Folgi Medalem Zwycięstwa i Wolności 1945, Warszawa 1 kwietnia 1987.

Legitymacja nr 61-90-29 PSZ potwierdzające odznaczenie Jana Folgi Krzyżem Czynu bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, Warszawa 15 października 1990.

Legitymacja nr 78-82-85 MW upamiętniająca odznaczenie Jana Folgi Medalem za Udział w Wojnie Obronnej 1939, Warszawa 31 marca 1982.

Legitymacja plutonowego Jana Folgi potwierdzająca otrzymanie odznaki pamiątkowej 7 Pułku Ułanów Lubelskich im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego z dnia 23 marca 1946.

Legitymacja ubezpieczeniowa Jana Folgi.

Legitymacja upoważniająca do posiadania i noszenia pamiątkowej odznaki 3 Dywizji Strzelców Karpackich (legitymacja nr 11144).

Odpis skrócony aktu małżeństwa Jana Folgi i Stanisławy Warzechy (odpis sporządzony 11 lutego 2002 w Szytkowicach).

Patent nr 45677 stwierdzający uzyskanie przez Jana Folgę tytułu Weterana Walk o Wolność i Niepodległość Ojczyzny, Warszawa 2001.

Pozwolenie Jana Folgi na prowadzenie wojskowych pojazdów mechanicznych nr 3467 (*Driving Licence for Military Vehicles*).

Relacja Jana Folgi spisana przez Władysławę Bobik (rękopis).

Soldier's Service and Pay Book Jana Folgi.

Vade Mecum Żołnierza – Kierowcy, cz. I z atlasem rysunków. Katechizm kierowcy. Wiadomości ogólne. Budowa i współdziałanie części pojazdów mechanicznych, praca zbiorowa żołnierzy I Brygady Strzelców, b.m. 1941, przedruk staraniem Komisji Wyszkaleniowo-Wydawniczej Dowództwa Armii Polskiej na Wschodzie, Palestyna styczeń 1943.

Wywiad z Janem Folgą (wersja audio).

Zaświadczenie nr 263904 wystawione Janowi Foldze przez Zarząd Wojewódzki Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 17 maja 1967.

Zaświadczenie o uprawnieniach wydane Stanisławie Foldze przez Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych (zaświadczenie nr: 452873/0615054).

Zaświadczenie potwierdzające do noszenia przez plutonowego Jana Folgę Medalu Wojska wystawione 25 kwietnia 1947 r. przez dowódcę 7 Pułku Ułanów Lubelskich ppłk. Bronisława Mokrzyckiego.

Zaświadczenie potwierdzające uprawnienie dla Jana Folgi do noszenia „Krzyża Pamiątkowego Monte Cassino” wystawione 28 marca 1947 r. przez dowódcę 7 Pułku Ułanów Lubelskich ppłk. Bronisława Mokrzyckiego.

Zaświadczenie wydane Janowi Foldze z 7 Pułku Ułanów Lubelskich uprawniające do noszenia odznaki honorowej 3 DSK.

Zaświadczenie wydane plutonowemu Janowi Foldze potwierdzające uprawnienie do noszenia brytyjskiego Medalu Wojny 1935-45 ogłoszone rozkazem dziennym 7 Pułku Ułanów Lubelskich nr 267 z dnia 19 lipca 1946.

Zaświadczenie wystawione plutonowemu Janowi Foldze potwierdzające uprawnienie do noszenia Gwiazdy za Wojnę 1939-1945: Gwiazdy Italii z dnia 26 grudnia 1945 r. (zaświadczenie nr 56).

Zaświadczenie wystawione plutonowemu Janowi Foldze potwierdzające uprawnienie do noszenia Odznaki Pamiątkowej 2 Korpusu (Rozkaz dzienny 7 Pułku Ułanów Lubelskich nr 30).

Archiwum prywatne Stanisławy Sowy:

Legitymacja Józefa Kowalskiego upoważniająca do noszenia Krzyża Pamiątkowego „Monte Cassino” (nr legitymacji: 26254).

Pamiątkowy dyplom z wizerunkiem papieża Piusa XII przyznany Józefowi Kowalskiemu na pamiątkę wizyty w Watykanie.

Archiwum Urzędu Gminy w Spytkowicach:

Stanko P., Opinia pt. *Bohaterstwo Józefa Kowalskiego ur. 18 IX 1900 w Ryczowie w latach 1939-1945, żołnierza Wojska Polskiego 1939 r., Sybiraka i żołnierza 2 Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa*, opinia znajduje się w zasobach Urzędu Gminy w Spytkowicach (Kraków, 3 lutego 2021).

Stanko P., Opinia pt. *Bohaterstwo Jana Folgi ur. 10 IX 1911 r., syna Piotra, zam. Bachowice, w latach 1939-1945, żołnierza Wojska Polskiego 1939 r., Sybiraka i żołnierza 2 Korpusu Polskiego gen. Władysława Andersa*, opinia znajduje się w zasobach Urzędu Gminy w Spytkowicach (Kraków, 3 lutego 2021).

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego w Warszawie-Rembertowie (CAW):

Kolekcja akt żołnierzy polskich powracających z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, sygn. II.53.27467: Józef Kowalski, ur. 1900.

Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.554.10809.

Komisja Wojskowej Komisji Archiwalnej, sygn. VIII.801.668.12261.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu:

Jakóbiec J., *Na drodze stromej i śliskiej i ku wyżynom. Autobiografia socjologiczna* (maszynopis), sygn. 12478 II.

Archiwa internetowe:

Ellis Island National Museum of Immigration, The Statue of Liberty – Ellis Island Foundation, <https://heritage.statueofliberty.org>

Źródła drukowane i akty normatywne:

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 lipca 1945 r. o Medalu Wojska, w: *Dziennik Ustaw*, 1945, nr 9, poz. 29.

Dekret z dnia 26 października 1945 r. o ustanowieniu Medalu Zwycięstwa i Wolności 1945 r., w: *Dziennik Ustaw*, 1945, nr 50, poz. 286.

Summary of Award Conditions of Campaign Stars, The Defence Medal and the War Medal. Wearing of Emblems Denoting Mentions in Despatches, King's Commendations for Brave Conduct and King's Commendation for Valuable Service in the Air, Melbourne 1948.

The War Medal, 1939-1945, The India services Medal, 1939-1945. Changes in the Time Qualifications for the Campaign Stars and the Defence Medal. Wearing of Emblems Denoting Mentions in Despatches, King's Commendations for Brave Conduct and King's Commendation for Valuable Service in the Air with Appendix containing a summary of the conditions of award of the campaign stars, the Defence Medal, the War Medal and the India Service Medal, s. 4-5, 15-16, London 1946 (reprint 1954).

Uchwała nr XXX/288/21 Rady Gminy Spytkowice z dnia 25 listopada 2021 r. w sprawie: uczczenia pamięci Jana Folgi, mieszkańca gminy Spytkowice, bohatera II Wojny Światowej.

Uchwała nr XXX/289/21 Rady Gminy Spytkowice z dnia 25 listopada 2021 r. w sprawie: uczczenia pamięci Józefa Kowalskiego, mieszkańca gminy Spytkowice, bohatera II Wojny Światowej.

Ustawa z dnia 16 października 1992 r. o orderach i odznaczeniach, w: *Dziennik Ustaw*, 1992, nr 90, poz. 450.

Ustawa z dnia 16 października 1992 r. Przepisy wprowadzające ustawę o orderach i odznaczeniach, uchylające przepisy o tytułach honorowych oraz zmieniające niektóre ustawy, w: *Dziennik Ustaw*, 1992, nr 90, poz. 451.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o ustanowieniu Krzyża Czynu Bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, w: *Dziennik Ustaw*, 1989, nr 30, poz. 161.

Ustawa z dnia 3 lipca 1981 r. o ustanowieniu medalu Za udział w wojnie obronnej 1939, w: *Dziennik Ustaw*, 1981, nr 18, poz. 84.

Źródła memuarystyczne:

- Herzog J., *Krzyż Niepodległości. Wspomnienia ze służby w Legionach*, Kraków 2001.
- Wichman W., *Związek Strzelecki na Zatorszczyźnie (1913-1914)*, seria: „Książnica Zatorska, t. I, wprowadzenie, oprac. nauk. i red. K. Meus, Kraków–Zator 2021.
- Jakóbiec J., *Na drodze stromej i śliskiej. Autobiografia socjologiczna*, red. nauk., słowo wstępne, przypisy G. Ostasz, Kraków 2005.

Wywiady:

Wywiad ze Stanisławą Sową przeprowadzony w Spytkowicach w dniu 23 września 2021 r.

Opracowania:

- 7 Pułk Ułanów Lubelskich, „Polska Zbrojna”, nr okazyjny z 20 czerwca 2021.
- Artymowski S., *Od tęsknoty do werbunku. Szkic o przebiegu repatriacji żołnierzy PSZ na Zachodzie do Polski w latach 1945-1948*, „Studia Podlaskie” 2009/2010, t. XVIII.
- Artymowski S., *Ordery i odznaczenia polskie jako źródło informacji historycznych*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 18/1 (33).
- Baciar pod „Kasynem”, czyli jak Polacy otworzyli drogę na Rzym – relacja Tomasza Marszałka, oprac. K. Starczewski, „Biuletyn IPN. Pamięć.pl” 2014, nr 5 (26).
- Bolesławski B., *Powojenne dylematy żołnierzy Andersa*, „Biuletyn IPN” 2018, nr 5.
- Draus J., *Szkoły i studia na włoskim szlaku 2 Korpusu Polskiego*, „Dzieje Najnowsze” 2021, z. 2.
- Głowacki A., *Obozy pracy dla polskich jeńców wojennych na wschodniej Ukrainie (w świetle dokumentów sowieckich) 1939-1940*, „Dzieje Najnowsze” 1994, R. XXVI, 1994, z. 1.
- Grzybowski J., *Powojenne losy żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po powrocie na Białoruś*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 6/1 (11).
- Jaczyński S., *Losy oficerów polskich ocalałych z zagłady na Wschodzie po wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej, czerwiec-sierpień 1941*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 13 (64), z. 1.
- Junosz-Drewnowski I., *Rok 1939. Łączność Armii „Kraków” (wspomnienia i uwagi)*, „Przegląd Łączności i Informatyki” 1999, nr 1.
- Kaczyński A., *Polscy jeńcy wojenni w ZSRS*, „Biuletyn IPN. Pamięć.pl” 2012, nr 7.
- Kolinko E., *Wstęp*, w: *Helena z Wolskich Krukowiecka. Dziennik 1831-1833*, z rękopisu odczytała, skomentowała i wstępem poprzedziła E. Kolinko, Warszawa 2014.
- Kowalski P., Ossowski A., Sitarek A., *Ocaleni z „niehumanitarnej ziemi”*, Łódź 2012.
- Krzeczunowicz K., *Ułani księcia Józefa. Historia 8 Pułku Ułanów ks. Józefa Poniatowskiego 1784-1945*, Londyn 1960.
- Kunert A.K., *Pius XII i żołnierze II Korpusu Polskiego gen. dyw. Władysława Andersa*, „Resovia Sacra” 2021, R. 28, s. 290-291 (DOI: 10.52097/rs.2021.273-311).
- Laudyn W., *Zarys historii wojennej pułków polskich 1918-1920: 7 Pułk Ułanów Lubelskich*, Warszawa 1931.
- Margielewicz M., *Obrona Narodowa w województwie śląskim w latach 1937-1939*, „Wieki Stare i Nowe” 2012, nr 4 (9).

- Морозов Н.А., *ГУЛАГ в Коми крае. 1929-1956*, Сыктывкар 1997.
- Narębski W., *Szkolnictwo średnie i wojskowe 2 Korpusu Polskiego*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 2010, t. X.
- Pasztor M., *2 Korpus Polski a stosunki polsko-włoskie w latach 1945-1946*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2015, nr 16 (67), z. 3 (253).
- Rybarska E., *Jeńcy w Juży. Alfabetyczny wykaz 9567 jeńców wojennych z 1939 roku – Polaków i obywateli polskich – skoncentrowanych latem 1941 w obozie jenieckim NKWD w Juży*, seria: „Indeks represjonowanych”, t. 11, Warszawa 2000.
- Sacewicz K., *Układ Sikorski-Majski w ocenie centralnej prasy polityczno-informacyjnej Polskiego Państwa Podziemnego (czerwiec-sierpień 1941 roku)*, „Echa Przeszłości” 2004, nr 5.
- Siwiec-Cielebon M., *Garnizon Wadowice oraz społeczeństwo Ziemi wadowickiej w systemie mobilizacyjnym sił zbrojnych II RP – wybrane zagadnienia i problemy badawcze*, „Wadowiana. Przegląd historyczno-kulturalny” 2015, nr 18.
- Szczurowski M., *Przyczynek do dziejów Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942-1943*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, R. I, nr 2.
- Śmigieński T., *Zarys historii wojennej 8-go pułku ułanów Ks. Józefa Poniatowskiego*, Warszawa 1929.
- Wywiał P., *Bracia Herzogowie. Żołnierze Niepodległości*, Kraków 2018.
- Wywiał P., *Bracia Herzogowie: z Wadowic ku Niepodległości*, w: „Idziemy w bój życia”. *Spółeczność wadowickiego Gimnazjum w drodze do Niepodległości*, red. K. Meus, Wadowice 2018.
- Zaćmiński A., *Koncepcje i próby zachowania oraz odtworzenia Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1945-1954)*, „Dzieje Najnowsze” 1999, R. XXXI, z. 4.

Netografia:

- <http://krzyz.montecassino.eu>
- <http://www.polishwargraves.nl>
- <https://indeksrepresjonowanych.pl>
- <https://podlaskisenior.pl/czerwone-maki/>
- <https://www.cyfrowewm.pl>
- <https://www.gov.uk/guidance/medals-campaigns-descriptions-and-eligibility#war-medal-1939-to-1945>
- <https://www.gov.uk/guidance/medals-campaigns-descriptions-and-eligibility#world-war-2-medals>
- <https://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk>
- <https://www.statueofliberty.org/foundation/>
- <https://zolnierze-niepodleglosci.pl>

Summary

On a steep and slippery road... and towards freedom. The wartime lives of Józef Kowalski from Ryczów and Jan Folga from Bachowice

The history of Poland and the Poles in the 19th and 20th centuries was characterised by a constant struggle to regain and then maintain independence. The inhabitants of the Spytkowice municipality have been involved in this struggle for many generations. They had a particular contribution to make during the Second World War, when they fought against the occupying forces on almost all European fronts. This article tells the turbulent fate of two soldiers: Józef Kowalski from Ryczów and Jan Folga from Bachowice. Both defended Poland during the September campaign and were taken prisoner by the Red Army after the Soviets entered the country. While on „inhuman soil”, they were forced to do hard labour to extract iron ore in the Ukrainian Soviet Socialist Republic, and then in the Komi Republic in the north of the USSR, in the Northern Railway Line Camp, or the so-called SiewŻiełDorŁag. After the Sikorski-Mayski Agreement was signed, they became part of the Polish Army in the USSR. With the so-called, Anders Army’ they evacuated through Kyrgyzstan to the Middle East. In 1944, they fought on the Italian front. They both took part in the bloodiest campaigns in Italy, most notably the Battle of Monte Cassino, for which they received numerous military decorations. After Britain ended the war, they returned to their homeland, to their families. In People’s Poland, they faced persecution from the new authorities. The proper honouring of these two heroes did not take place until after the political transformation in 1989. The younger Jan Folga still had the opportunity to personally experience historical justice. Józef Kowalski did not live to see it. He died in 1981.

Hubert Chudzio – historyk, doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. W 2006 r. obronił pracę doktorską pt. *Generał Ludwik Bystrzonowski (1797-1878) – działalność polityczna i wojskowa*. Habilitował się w roku 2015. Podstawą do uzyskania stopnia doktora habilitowanego była książka pt. *Egipt w idei legionowej Wielkiej Emigracji*. Jest członkiem Komisji Polskiej Akademii Umiejętności do Badań Diaspory Polskiej, Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Association Polonaise des Auteurs, Journalistes et Traducteurs en Europe (Stowarzyszenie Polskich Autorów, Dziennikarzy i Tłumaczy w Europie). Założyciel i dyrektor Centrum Dokumentacji Zsyłek, Wypędzeń i Przesiedleń UP. Kierownik grantów badawczych finansowanych przez Narodowy Program rozwoju Humanistyki, w tym m.in. grantu „Pokolenia odchodzą. Relacje źródłowe polskich Sy-

biraków z Wielkiej Brytanii” (2012-2016). Kierował 16 misjami naukowo-badawczymi prowadzonymi na pięciu kontynentach, dokumentującymi losy polskich Sybiraków.

Konrad Meus – adiunkt w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Zainteresowania badawcze skupia wokół następujących zagadnień: historia społeczno-gospodarcza monarchii habsburskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Galicji; badania nad rozwojem miast galicyjskich w XIX w.; historia i działalność instytucji gospodarczych w XIX i w I połowie XX w.; gospodarka i społeczeństwo Krakowa oraz Lwowa w latach 1772-1918. Autor i współautor kilku monografii naukowych, w tym m.in. książki *Wadowice 1772-1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*, monografii Michałowic oraz Wilamowic. Współtwórca i redaktor serii wydawniczej zatytułowanej „Książnica Zatorska”. Ponadto autor około 70 artykułów naukowych opublikowanych w językach: polskim, angielskim, rosyjskim i ukraińskim w Polsce oraz poza jej granicami. Członek Zarządu Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz współtwórca i członek Komisji do spraw młodzieży Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.